

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

187

Directors: Ramon Arnabat (URV), Josep Santesmases (CCEPC)
 Coordinació d'aquest número: Manel Pastor i Madalena i Andreu Ginés i Sánchez
 Producció: L'Avenç
 Disseny original: Canseixanta
 Tria de novetats: Héctor Isidro (IRMU)
 Dipòsit legal: B. 47.520-76
 ISSN 2339-6997

Plecs d'Història Local és una revista trimestral que publica articles originals de recerca i reflexió sobre història local i comarcal i en divulga la producció editorial i les activitats en l'àmbit territorial de les terres de parla catalana.

CONTINGUTS

EDITORIAL: Joan Fuster, historiador	1
TEMES 1: Joan Fuster i el País ...	2
TEMES 2: Joan Fuster i la història	6
TEMES 3: Fuster i els historiadors ...	10
TEMES 4: Joan Fuster i la ...	14
PATRIMONI: El llegat de Joan Fuster	18
RESSENYES	20
TRIA DE NOVETATS	22
TAULELL	24

ANDREU GINÉS I SÀNCHEZ. Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià

JOAN FUSTER, HISTORIADOR

«**«** Havia llegit bastant Fuster en un doble sentit. Òbviament m'interessaven els seus treballs com a historiador, perquè, com a tal, el considerava jo. Però també hi havia la dimensió política...». Amb aquestes paraules, el mestre Josep Fontana començava l'entrevista amb motiu del documental *Ser Joan Fuster*, que posteriorment seria publicada en un recull.¹ Fontana remarcava intencionadament la consideració de Fuster com a historiador, perquè sabia que, precisament, aquesta estava en entredit. De fet, ho remarcava en tantes ocasions com podia.²

Per descomptat que la definició d'historiador és susceptible de variacions; que Fuster no era un titulat, és innegable, que no seguia sempre els mètodes de l'acadèmia, també ho és. Però que la seua aportació al coneixement històric i el seu impacte en la historiografia dels Països Catalans foren decisius, no n'hi ha cap mena de dubte. I, encara més, tenia un vessant que sovint s'intenta desvincular de la professió, com era el de la preocupació pel present i la voluntat de millorar la vida de les persones.

Aquest doble vessant, indestruïble en Fuster, és el punt de partida d'aquest número que hem coordinat Manel Pastor i Andreu Ginés per a Plecs d'Història Local. En ell, Francesc Viadel ens aproxima a la figura de l'escriptor de Sueca i l'impacte que va tindre en la societat valenciana. Un impacte encara present tant des del punt de vista dels detractors com

Monument a Joan Fuster, Sueca (Foto de Viquipèdia, Joan Banjo)

dels defensors. Un text sobre Joan Fuster i la història serveix per a aprofundir en la relació del suecà amb la disciplina. En el seu article, Josep M. Muñoz reconstrueix la relació de Joan Fuster amb l'escola principatina, tot partint de Vicens Vives, i passant per Josep Fontana i Pierre Vilar. Ens hi explica com la influència de Fuster estigué darrere de moltes iniciatives historiogràfiques amb el marc dels Països Catalans. Per la seua banda, Gabriel Ensenyat ens situa la influència de Fuster en les illes, territori semblant en molts aspectes al País Valencià, on la història també era fonamental per al procés de redescoberta i reafirmació de la identitat. I, per últim, Brígida Alapont ens aproxima al llegat d'aquest homenot, un llegat que va més enllà de la tinta i del paper, bona part del qual es troba a la seua Casa-Museu, lloc des d'on Joan Fuster va decidir canviar el món —de l'única manera que es pot fer, amb els peus ben arrelats a la terra. ■

Notes

1. N. PELLISSER, A. MONTÓN i F. PÉREZ MORAGÓN (eds.), *Ser Joan Fuster, 33 visions sobre l'escriptor*, València, PUV, 2008, 175.
2. Sobre aquesta qüestió, vegeu, també E. PUJOL, «Fuster, historiador», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, Núm. 6, 2003, 34-38.

temes-1)

FRANCESC VIADEL. Periodista, professor de la Universitat Ramon Llull

JOAN FUSTER I EL PAÍS VALENCIÀ. UNA APROXIMACIÓ EN EL CENTENARI DEL SEU NAIXEMENT

Amb motiu de la commemoració dels vint-i-cinc anys de la mort de l'assagista de Sueca, l'historiador Pau Viciano va publicar l'assaig *Per què Joan Fuster tenia raó* (Tres i Quatre, 2017) amb la vocació de reivindicar les seues idees enmig d'un clima d'un cert menysteniment polític envers el pensador. El llibre apareixia també en ple esclafit de la crisi catalana que, lluny de resoldre's amb el referèndum per la independència, va acabar ofegada en un tsunami de repressió per part de l'Estat sense precedents en l'Europa occidental i democràtica.

Tot plegat, des de determinats sectors del valencianisme progressista –hi ha algun valencianisme que no ho siga?– s'adueïa que tant el seu creixement en termes electorals com la victòria del conjunt de les esquerres majoritàries sobre el neorègim corrupte administrat pel PP durant quasi dues llargues dècades es devia en bona part al fet d'haver estat capaços d'*escapar* ideològicament del fusterianisme, entès aquest com una mena de doctrina tancada i barrada a la qual s'atribuïen tots els mals del país.

En realitat, la maniobra d'*evasió* reivindicada per aquests sectors passava per vantar-se d'haver rebutjat les idees més maximalistes de Joan Fuster –cosa que ja havien fet pràcticament totes les formacions polítiques des dels primers vuitanta– i combregar sense complexos amb l'autonomisme.

Un autonomisme, cal dir, de vocació regionalista, concebut pel bloc conservador durant els anys setanta a partir dels tòpics de la Restauració i, a la pràctica, imposat als partits de l'esquerra i a tots els valencians mitjançant el filibusterisme polític més abjecte i el suport al carrer de l'anticatalanisme violent.¹ Recentment, l'historiador Borja Ribera, en una tesi doctoral, ha fet el recompte dels nombrosos actes de violència extrema comesos al País Valencià –la majoria protagonitzats per l'extrema dreta– seguint la petja d'altres treballs com el del periodista d'Alacant Mariano Sánchez Soler, autor de *La Transición sangrienta: una historia violenta del proceso democrático en España 1975-1983* (Península, 2010).

Pensar que es va vèncer en les urnes un PP –tan corrupte com poderós– per la simple i hipotètica impugnació teòrica a Fuster per part de mitja dotzena de *spin doctors* acabats

d'eixir de la facultat i gràcies a l'estratègia d'uns equips de campanya hàbils en la gestió de les xarxes socials pot semblar tan pretensions com equivoc.

En qualsevol cas, el PP va ser agranat per una societat desesperada, sumida en una crisi com mai no havia conegut i irritada amb el lladronici institucional. Però també una societat que, que amb els seus empresaris, diaris, funcionaris i institucions, va participar d'aquella corrupció sense gaires manies. Des dels diferents arquebisbats del país fins als consells d'administració de les grans empreses, passant per les redaccions dels principals diaris i mitjans de comunicació,

Pau Viciano, *Perquè Fuster tenia raó*. València: edicions tres i quatre, 2017.

tothom va mullar el seu manró de pa en el rovell de l'ou. De fet, aquesta és una de les virtuts de la corrupció, la seua enorme capacitat de reproduir-se alhora que amplia el cercle dels que se'n beneficien.

Una societat, dèiem, que va agranar al PP en les urnes, cert, però que en termes generals no va abandonar del tot la inclinació cap a l'ideari conservador i espanyolista tan arrelat en un país prepolític en molts sentits i on, a més, la dissidència encara es paga molt cara. D'ací potser que les nostres hagen estat sempre unes esquerres porugues, dòcils, amb una forta impregnació d'aquesta mentalitat en la seua praxi institucional, en les seues estratègies.

Crec que és important no oblidar com i de quina manera arriba i s'articula la nostra autonomia, com sobreviu sense grans alteracions malgrat l'infrafinançament, com malviu mancada de musculatura política enfront de l'Estat, per a comprendre com d'important és el plantejament de Fuster sobre quin hauria de ser el nostre país i, sobretot, veure com d'esbiaixades i miops han estat les esmenes a la totalitat que se li han fet llevat de molt poques excepcions.

Cal no oblidar perquè a l'última sembla que el relat que s'ha acabat per imposar sobre el nostre passat és que als vuitanta es va arribar de manera civilitzada i pacífica a uns grans consensos sobre el país malgrat la violència desfermada per unes minories fanàtiques que es van enfrontar entre si després que Fuster posés en circulació les seues idees. En certa manera, això mateix, l'hegemonia d'aquest relat, és el que hem pogut constatar no fa res en els actes de commemoració de l'Estatut a través del que desprenien els discursos oficials i les declaracions d'alguns personatges clau de l'època com el president Joan Lerma. La discreció –banalització, de vegades– dels actes oficials de commemoració del centenari de Fuster és una altra evidència de la voluntat de fer prevaldre aquesta versió de la història que segurament fa més suportable l'actual moment polític que vivim.

Només un apunt més per a entendre que les coses no van anar exactament així. El 13 de juny de 1979, el senador socialista Alfons Cucó protagonitzava una interpel·lació a la Comissió d'Interior del Senat. Després de subratllar amb un punt d'ironia que els processos preautonòmics d'Aragó i Balears havien tingut lloc dins d'uns certs marges de normalitat, afegia que el cas del País Valencià el procés adoptava «relleus molt peculiars en els quals hi ha una amarga i dolorosa, [...] dramàtica, singularitat». I afegia: «Perquè el debat sobre allò que venim denominant senyes d'identitat valenciana, debat que podria haver estat conduït de manera flexible, enriquidora o, simplement, educada s'ha convertit, lamentablement, i això sí que haig de denunciar-ho amb rotunditat, pel selvatisme d'una certa dreta feixistitzant, en un atac sistemàtic a la llibertat d'expressió, en un constant

atropellament a les regles més elementals de convivència ciutadana, en un setge continuat i angoixant per a les noves institucions democràtiques, en una escalada de violència que, materialitzada en la garrotada i la dinamita, no pot qualificar-se d'una altra manera, encara sent molt benvolent amb la semàntica, que amb el vocable de terrorisme».²

Caldrà recordar que a Fuster el van intentar matar dues vegades? Les vexacions, l'ostracisme que va patir? I no només ell. Guarner, Ventura, centenars de valencianistes van ser perseguïts, agredits. I cal constatar que els atacs, fins i tot els perpetrats amb bombes com el de Fuster o el de Guarner de 4 de desembre de 1978, no van ser mai investigats per unes forces de l'ordre públic còmplices ni per descomptat van tenir conseqüències judicials.

Si el senador Cucó hagués tingut a mà els papers de Pierre Bourdieu, potser fins i tot hauria pogut parlar de violència simbòlica, que és exactament el que no ha deixat d'exercir la dreta indígena contra els adversaris amb la seua catalanofòbia i el seu sucursalisme militant. El diari *Las Provincias* dirigit per Maria Consuelo Reyna va tenir molt a veure amb aquesta violència simbòlica per tal com va esdevenir la principal corretja de transmissió de l'anticatalanisme i un mitjà amb una enorme influència sobre les recent creades institucions autonòmiques.

Resulta molt interessant que, a hores d'ara, el PP i els seus principals dirigents continuen demonitzant Joan Fuster. I no tan sols això, sinó que amb l'excusa d'una defensa del valencià que volen anorrear de la vida pública no siguen capaços ni tan sols de reconèixer la legitimitat d'una institució innòcua com l'AVL que ells mateixos van pactar. No és només una qüestió de deslleialtat institucional –de filibusterisme– en la línia que van seguir durant la Transició pel que fa als grans consensos sinó que és, a més, el símptoma més evident de la pervivència d'una mentalitat que només pot entendre el País Valencià d'una sola i única manera: sotmès políticament a Madrid, provincialitzat a compte d'una millor política d'extracció per part de les elits que com a formació política representa i totalment assimilada a la cultura castellana, a fi de comptes la cultura oficial de l'Estat. És ben al contrari de tot allò que va defensar Joan Fuster.

Una darrera consideració, encara. En el seu assaig l'historiador Viciano advertia que, certament, les idees de l'assagista no es podien desplegar avui en dia com als anys seixanta o setanta. Qüestions com el lligam entre llengua i nació que avui ens poden semblar qüestionables i que el nacionalisme d'ací i d'allà s'ha afanyat a revisar no eren en els anys seixanta, com recorda Viciano, «una extravagància o una reialla romàntica». «Definicions marxistes de la nació com la canònica de Stalin, que encara era “el meravellós georgià”»,

temes-1)

Aplec de 25 d'abril de Castelló de 1982

diu, «la incloïen entre els elements més destacats, i això encara era més palès en l'austromarxisme». En una societat més o menys homogènia com la valenciana dels anys cinquanta i seixanta, Viciano creu que «per la seua vitalitat en l'assimilació dels forasters, apel·lar a la llengua com a element identitari estava en la lògica de les coses. Com també l'imperatiu moral de la fidelitat de la llengua, fos la pròpia o la dels avis que calia recobrar». Com siga, que algunes de les idees de Fuster puguin ser avui reinterpretades atès els canvis que s'han donat durant les darreres dècades no vol dir que algunes de les qüestions que va plantejar l'assagista no continuen sent d'una absoluta vigència.

Així doncs, d'acord amb aquesta idea, el País Valencià, escriu Viciano, «continua sent una societat perifèrica i despersonalitzada, endarrerida en molts aspectes socioeconòmics i culturals, però més complexa i immersa en un món globalitzat». També és cert, assegura, que «s'ha modificat —encara que no sempre en un sentit positiu— les formes d'entendre i de legitimar les realitats nacionals». Són unes noves condicions que cal tenir en compte per «fer que el pensament de Fuster, en lloc de quedar com un episodi brillant però cancel·lat de la història, continue sent un estímul per a la reflexió crítica i l'acció constructiva en aquest nou segle». La reflexió de Viciano no pot ser més oportuna i, també, fusteriana. Enfront dels entusiàstics acomboiaments polítics fins i tot quan van tan mal dades en àmbits com el de l'ús públic del valencià o el de la situació econòmica, o enfront dels càlculs electorals estrictes sense concessions o de l'ac-

ceptació acrítica de la realitat per part dels dirigents polítics, no hi pot haver instrument més poderós d'estimulació col·lectiva i de transformació social que el de la reflexió. Sense reflexió —i canals a través dels quals vehicular-la— s'imposen el poder i la paràlisi, i a l'última les dinàmiques pròpies de la mentalitat reaccionària en un clima d'anomia i resignació. O pitjor, arriba l'extrema dreta amb les seues solucions màgiques capaces d'emmirallar els sectors de la població més desfavorits, les classes populars.

El mateix Fuster, en un dels seus aforismes aplegats a *Consells, proverbis i insolències*, sentència: «El que mana vol que els manats siguen dòcils. Tota filosofia de la història ha de partir d'aquesta obvietat».

Els detractors de les idees de l'escriptor —ens referim als que disparen des del costat suposadament *amic*— haurien d'entendre que sense el seu estímul intel·lectual, que és el que va posar en marxa l'articulació del moviment valencianista, difícilment podríem pensar en un País Valencià on —amb totes les dificultats— la llengua del país és present a l'escola o en els mitjans de comunicació públics d'un país amb una estructura de la comunicació molt feble;³ on prevalen arreu del territori nombroses entitats civils que combaten l'assimilacionisme i treballen per una bona societat en els termes en què va definir-la el sociòleg polonès Zygmunt Bauman.

Una de les grans fites de l'assagista és, sens dubte, la d'haver possibilitat, estimulat, inspirat, allò que el sociòleg Toni Mollà va definir com a «revolució tranquil·la» protagonitzada pel moviment valencianista, fusterià i progres-

sista.⁴ Aquella revolució va establir les bases de la defensa del territori des de la visió de l'ecologisme, de l'educació a través de la llengua del país com a eina d'emancipació de les classes populars, de la defensa de l'autogovern com a via imprescindible per acabar amb l'espòli econòmic organitzat per les elits extractives locals en complicitat amb les estructures de l'Estat. És tot això el que fa tanta por. Això i la llibertat de dir i pensar que va proclamar l'autor de Sueca.

No és només, doncs —o no era només— una qüestió de símbols, d'un determinat nacionalisme que aspirava a ser hegemònic. Nacionalisme que Fuster, per cert, i encara que ens puga semblar contradictori, sempre es va mirar de reüll, amb el seu característic escepticisme. En una ocasió va sentenciar que si era *nacionalista* ho era perquè d'altres l'obligaven a ser-ho. A l'entrada «Nacionalisme» del seu brillant *Diccionari per a ociosos* i a propòsit del nostre nacionalisme, escriu: «[...] La idea de la nostra *normalitat* com a poble podia haver-se convertit en un incentiu tant o més vigorós com més àrdua és la perspectiva d'un recobriment integral. Però el nacionalisme català, contra el que podrien fer sospitar els escarafalls dels seus antagonistes carpetovetònics, mai no fou virulent i resolut. La vocació nacionalista, prou que la tenim: l'adversitat ens hi empeny i obliga. Ara bé: és una vocació que no arribem a satisfer. [...]».

Escriu Viciano que el pensament de Fuster podria centrar-se en tres idees: la llengua i la cultura catalanes com a factor clau de la definició nacional, «el fet que el País Valencià és un subjecte polític col·lectiu que ha de decidir el seu futur, especialment en relació a la resta dels Països Catalans» i «una actitud crítica davant la societat vigent, no sols en l'aspecte nacional, sinó respecte a les diverses formes d'alienació i de

dominació, que s'expressava en l'aforisme “totes les llibertats són solidàries”».

La primera de les idees irrita enormement el regionalisme indígena del signe polític que siga perquè s'oposa al seu propi projecte nacional. L'actitud crítica davant de la societat vigent de Fuster pot arribar a ser encara més incòmoda en la mesura que conté el germen d'una voluntat de canvi que ensopega de ple amb les velles idees econòmiques, socials i culturals defensades per les elits, arrelades en la mentalitat política dels partits valencians que, a més, no han estat capaços d'entendre els perjudicis del sucursalisme que denunciava Fuster ni tampoc han volgut desempallegar-se'n per interessos.

Fuster ha estat qui ha pensat el País Valencià en termes de construcció, qui l'ha somiat com a país retrobat en la seua pròpia identitat. Un agitador de consciències, un autor encara incòmode.

Ara més que mai cal llegir-lo, rellegir-lo, ja no des de l'òptica de valencians compromesos amb la construcció d'una societat millor, amb la seua revalencianització, sinó com a ciutadans d'una Europa, d'un món, que s'ensorra amenaçat per la guerra, la desigualtat social i la temptació dels totalitarismes. ■

Bibliografia

Joan FUSTER, *Indagacions i propostes*. Barcelona: Edicions 62, 1981.

Joan FUSTER, *Breviari cívic*. Barcelona: Edicions 62, 1996.

Joan FUSTER, *Figura d'assaig. Literatura, crítica i cultura (1948-1992)*. Barcelona: Comanegra, 2021. Selecció i pròleg d'Antoni Martí Monterde.

Antoni FURIÓ, *Àlbum Fuster*. València: Alfons el Magnànim, 1994.

Nel·lo PELLISSER; Albert MONTÓN; Francesc PÉREZ MORAGÓN (eds.), *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor*. València: Universitat de València, 2008.

Francesc VIADÉL, *La gran depuració. Catalanistes, marxistes, nazis, jueus i traïdors. Desmuntant l'anticatalanisme espanyol*. València: Universitat de València, 2015.

Notes

1. A l'assaig *No mos fareu catalans. Història inacabada del blaverisme* (València: Universitat de València, 2009) de Francesc Viadel, trobareu informació dels orígens i el pensament de l'anticatalanisme, a més d'una relació de les accions violentes comeses per l'anticatalanisme des de finals dels seixanta fins ben entrats els anys dos mil.

2. En Alfons CUCÓ, *Papers públics*. València: Fernando Torres editor, 1983.

3. Qui millor ha estudiat aquesta estructura i les conseqüències de caràcter sociopolític en el País Valencià ha estat el sociòleg de la Universitat de València Rafael Xambó.

4. Per a una bona anàlisi sociològica del valencianisme i de la influència de Joan Fuster, vegeu Toni MOLLÀ, *La utopia necessària. Nacionalisme i societat civil*. Alzira: Bromera, 1994.

temes-2)

ANDREU GINÉS I SÀNCHEZ. Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià

JOAN FUSTER I LA HISTÒRIA

Fou el mateix Joan Fuster qui alimentà el seu descrèdit com a historiador, amb una modèstia innecessària que deixà escrita en algunes de les seues obres més importants. Així, en les primeres pàgines de *Nosaltres els valencians* s'afanyà a negar-se aquesta condició i, alhora, a negar-se la «competència» i la «intenció» que corresponen al gremi d'analistes del passat.¹ En una altra ocasió, assegurà: «Jo no sóc historiador, i la història només em preocupa en la mesura que arriba a explicar-nos el present i a preparar-nos per al futur».²

Més enllà del toc provocador, potser era una manera de cobrir-se l'esquena davant de les previsible crítiques; o, potser, era una apel·lació —una crítica, de fet— a aquest gremi perquè començara a interessar-se per la història dels valencians i abandonara, d'una vegada per totes, el cultiu de l'erudició decadent que no reportava cap benefici col·lectiu.³

Però la passió per la història de Joan Fuster estava per damunt de les seues provocacions, reserves i precaucions, no només perquè era un objecte d'interès personal, sinó perquè sabia de la importància que tenia per a poder construir una societat de futur millor. I, com explicava Josep Fontana, ell estava plenament capacitat per a fer-ho, per «competència» i per «intenció»: «La realitat és que ell parteix d'un gran coneixement sobretot del medi cultural, que li permet fer unes anàlisis legítimes d'historiador. Estudia fonamentalment la llengua i la literatura, però no de forma immanentista, sinó en funció de la mateixa necessitat d'entendre el país. Evidentment, això comporta uns lligams entre cultura i societat que són propis de l'anàlisi d'historiador. [...] Ell estudiava la cultura per entendre la seva societat. I, en aquest sentit, la feina de Fuster ha estat una feina legítimament d'historiador».⁴

De fet, Joan Fuster no era aliè a les particularitats de l'ofici, i sovint s'endinsava en reflexions pròpies dels agremiats. Com no podia ser d'altra manera, ell mateix qüestionava «les ampul·looses pretensions dels historiadors. I ho feia — explica l'especialista fusterià Pau Viciano— rebaixant les reclamacions d'autoritat científica i acadèmica, resituant la història com a mer relat, com a narració que, “com tot en aquest món, serveix primer que res per a passar l'estona”».⁵ No obstant això, Pau Viciano ja ens alertava que no ens hàviem de prendre seriosament «les sarcàstiques desqualificacions globals de la història»,⁶ cosa que, per altra banda, només farien aquells que tenien i tenen prejudicis per alimentar. Ans al contrari, aquestes reflexions són mostra de

l'atenció que li dedicava Fuster i de la importància que atorgava a la disciplina. De fet, com gran devorador de llibres, era un gran coneixedor de la historiografia espanyola i catalana, sobre les quals tenia opinió formada i fonamentada.

Les seues reflexions, a més, no es limitaven als aspectes diguem-ne més generalistes o superficials, sinó que abordaven qüestions més profundes i particulars, com les que generava l'estudi de la història social de la llengua: «Hi ha una mena de “fets” històrics —la por, la fam, entre ells— de quantificació impossible, i per això les “històries” solen ser tan imprecises en parlar-ne. [...] Saber-ne, en realitat, ningú no en sap mai tant com per pronunciar un dictamen acceptable. Però si això passa amb els “fets” que consignaven amb números els notaris i els funcionaris del Rei, la perplexitat ja és total quant a la por, a la fam, o a l'idioma».⁷

Joan Fuster va prologar les actes de la I Assemblea d'Història de la Ribera

Els moviments antifrancquistes van estar fortament influïts per Fuster.

A més, l'assagista de Sueca dedicà diversos textos a tractar la problemàtica de les fonts històriques i la veracitat de les dades que apareixien als diversos documents. Tot plegat demostrava una aproximació prudent i rigorosa a la història, sens dubte. I també palesava el respecte amb què contemplava l'ofici.

Hi havia, encara, una altra qüestió més pràctica i venal que impulsava Joan Fuster a conèixer la història pròpia: com que, bé per encàrrec o per vocació, hagué de recórrer intel·lectualment tot el País Valencià (i bona part dels Països Catalans), la necessitat de poder escriure i dir sobre el conjunt i, alhora, sobre la més xicoteta de les localitats, l'obligava a pensar-lo «històricament», com suggeria el seu admirat Pierre Vilar.

Eva Serra, en la seua vindicació de Fuster com a historiador, en destacava una frase ben significativa: «Cada generació —els seus homes lúcids i actius— s'interroga sobre el lloc i la missió que li correspon dins l'esdevenir de la comunitat, i aquesta pregunta recau inexorablement sobre la història».⁸

Joan Fuster i la història local

Entre les moltes influències que va rebre del marxista Pierre Vilar hi havia l'interès i la promoció de la història local. Fuster, des de la posició referencial que tenia, va estimular aquesta xicoteta revolució historiogràfica de les acaballes del franquisme i principis de la democràcia monàrquica «on conflua tant l'exigència metodològica d'anar a la base dels

fenòmens socials, com la cívica, en reivindicar l'espai viscut, especialment la comarca, per a la construcció d'un país allunyat dels estereotips simplificadors i autosatisfets del regionalisme»⁹. Com explicava Pau Viciano, per a Fuster, aquesta història local havia de ser la base per a la construcció d'una història «total» del País Valencià.

En el pròleg de les actes de la I Assemblea d'Història de la Ribera, que va tenir lloc el 1980, Joan Fuster definí la seua idea de la història local: «la vida diària, la del jornal i la de la missa, la dels impostos i la dels llibres, la de les escoles i la de les innovacions en la dificultat del treball. La “història local” és la història de la mediocritat, és la història de les malalties i les fornicacions, dels parts i de les morts».¹⁰

En el fons, era una història a cavall entre social i local, però que posava de manifest l'interès de Fuster pel poble —o les classes subalternes— i pels fets quotidians, en contraposició als fets dels reis i de l'alta societat. De fet, aquest dualisme era ben present en algunes de les obres referents de l'època, com *La ciutat de València* de Sanchis Guarner, publicada per primer cop el 1972 i esdevinguda model de les històries locals posteriors.

Joan Fuster i el Primer Congrés d'Història del País Valencià

El Primer —i únic— Congrés d'Història del País Valencià fou una fita en la historiografia valenciana, que marcà un abans

temes-2)

i un després. Ferran Garcia Oliver l'ha descrit com «una epifania memorable, una primavera historiogràfica, tant per la transcendència estrictament professional com per la incidència sobre el conjunt del territori: set-cents van ser els congressistes i quatre-cents els textos presentats».¹¹

L'esdeveniment, darrere del qual hi havia el professor Emili Giralt (formalment, com a secretari general), va generar un volum ingent de comunicacions que aprofundien en els més variats aspectes de la història i la cultura valencianes. I fou una targeta de presentació de bona part dels historiadors i historiadores que marcarien l'evolució de la disciplina els anys posteriors i fins ben endinsada la democràcia monàrquica. Hi havia també una bona representació de les generacions principatines, amb Eva Serra, Jaume Torras, Isidre Molas o Ernest Lluch entre els participants.

Joan Fuster hi intervingué amb un treball d'història cultural: «Algunes puntualitzacions a la cronologia de la Decadència».¹² Però la seua presència anava més enllà, ja que, com va dir Garcia Oliver, «l'ombra intel·lectual [de Fuster] planava d'una manera o altra sobre el congrés».¹³ El Congrés representava una demostració de força del projecte modernitzador fusterià, tot i que amb les limitacions d'ha-

ver de cedir el protagonisme institucional a les forces vives.¹⁴ Encara que, vist en perspectiva, fins i tot la conferència inaugural pronunciada pel contraalmirall Julio Guillén Tato ens pot semblar una constatació de l'avanç del fusterianisme: «Los caminos del catalanismo en el habla marinera castellana».¹⁵

Per altra banda, el Congrés fou un punt de trobada del valencianisme, amb la presència de figures que provenien d'abans de *Nosaltres els valencians*, com ara Pere Maria Orts o l'historiador de la Valldigna Josep Toledo Girau. Així mateix, fou una ocasió per a molts i moltes historiadores locals de presentar els seus treballs, com fou el cas del *socarrat* Agustí Ventura i Conejero, que acudí ni més ni menys que amb tres comunicacions.¹⁶

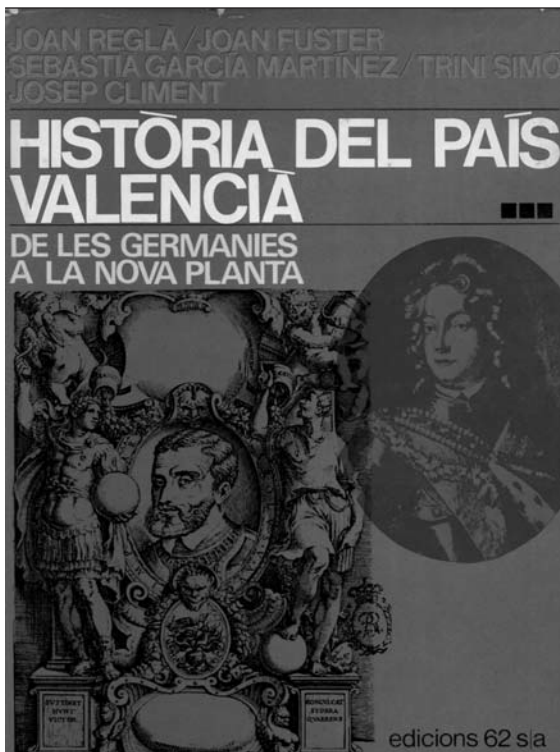
Joan Fuster i la Història del País Valencià

Després de l'impacte de *Nosaltres els valencians*, la necessitat de disposar d'una història rigorosa i actualitzada del País Valencià fou evident. Hi hagué diverses iniciatives entre les quals reeixí la impulsada per Joan Reglà,¹⁷ que comptaria amb la col·laboració de la colònia principatina i dels destacats agitadors autòctons Joan Fuster o Sanchis Guarner.¹⁸ El primer dels seus volums, que veuria la llum el 1965, estava dedicat a la prehistòria i l'antiguitat i el signarien Miquel Tarradell i Sanchis Guarner. Joan Fuster va participar en el tercer dels volums, *De les Germanies a la Nova Planta*, on aprofundí en «Llengua i societat» i «Les lletres».¹⁹ La publicació d'aquesta obra es va allargar en el temps fins ben endinsada la Transició, possiblement a causa de la mort de l'impulsor inicial, Joan Reglà, que faltà el 1973.

Per altra banda, durant la seua estada a València, Josep Fontana explica que va participar en les reunions prèvies per a elaborar una nova història del País Valencià, impulsada pel mateix Fuster. El projecte era ambiciós i, a banda de Joan Fuster, implicava persones del seu entorn i empresaris distingits que estaven disposats a finançar-lo. Hi participaven, de nou, part dels historiadors que conformaven la colònia principatina a València, no només compromesos amb la renovació historiogràfica, sinó també amb l'enfortiment dels vincles dels territoris de parla catalana.²⁰

Joan Fuster era una peça fonamental en aquest projecte donada la seua ascendència sobre l'ambient cultural i també sobre els polítics antifranquistes. Però a mitjan anys setanta ja estava esgotat pels atacs constants a què estava sotmès i, sembla que per una indiscreció d'un dels participants, se'n desmarcà, motiu pel qual Fontana li recriminà haver desistit de les obligacions adquirides (amb la societat, no amb el projecte) i Fuster li respongué qualificant-lo d'«almogàver relativament ferotge».²¹

DD.AA. *Història del País Valencià. Vol III De les Germanies a la Nova Planta*. Barcelona: Edicions 62, 1975.

Joan Fuster i la història social de la llengua

Com explicava recentment el filòleg Adrià Martí-Badia, la relació de Joan Fuster amb la història social de la llengua catalana «és llarga, fecunda i polièdrica». L'assagista de Sueca es va interessar ben prompte per aquesta qüestió, com demostra la introducció de l'*Antologia de la poesia valenciana* (1956), on ja inclou reflexions sobre història social de la llengua catalana. Segons Martí-Badia, «des dels inicis de la dècada dels seixanta, Joan Fuster va treballar durant molts anys en el projecte d'escriure i publicar una *Història social de la llengua catalana*, obra monogràfica que va tindre diversos intents de materialitzar-se, però que –malauradament– no va veure la llum».²²

Notes

1. J. FUSTER, *Nosaltres els valencians*, Barcelona: Edicions 62, 1962.
2. J. FUSTER, *Examen de consciència*, Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 29.
3. Eva Serra diria en relació amb un dels debats historiogràfics generats per *Nosaltres els valencians*, el de la revolució industrial al País Valencià: «Des d'una gran categoria intel·lectual, Joan Fuster tira una petita bomba. El seu desafiament als historiadors obliga a tractar el tema políticament i a començar a treballar la qüestió». «La història amb vocació de país», en A. BOTRAN (ed.), *Eva Serra, per la revolució catalana*, Barcelona: Edicions del 1979, 2020.
4. N. PELLISSER, A. MONTÓN i F. PÉREZ MORAGÓN (eds.), *Ser Joan Fuster, 33 visions sobre l'escriptor*, València: PUV, 2008, p. 181.
5. P. VICIANO, *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*, València: PUV, 2012, p. 73. Pau Viciano extreu la citació d'un article titulat «Els serveis de la història».
6. P. VICIANO, *De Llorente a Marx*, p. 75.
7. J. FUSTER, *Obres Completes de Joan Fuster, Vol. VII*, Barcelona: Edicions 62, p. 284-285. Extret d'A. MARTÍ-BADIA, «La història social de la llengua catalana en els estudis de Joan Fuster», *Revista valenciana de filologia*, VI, 2022, p. 141-171.
8. J. FUSTER, *Examen de consciència*, p. 15-16. Recollit en E. SERRA, «D'avui estant. La vigència de Fuster com a historiador», *L'Espill*, 10, 2002.
9. P. VICIANO, *De Llorente a Marx*, p. 82.
10. J. FUSTER, «Pròleg», en *Economia agrària i història local. I Assemblea d'Història de la Ribera*, València: Institució Alfons el Magnànim, 1981, p. 8.
11. F. GARCIA OLIVER, «Aquella primavera historiogràfica», *El Temps*, 1926, 2021.

De fet, la primera assignatura que impartí a la Facultat, l'any 1983, es titulava «Problemes d'història social de la llengua». Tanmateix, l'obra esmentada –i per la qual Josep Fontana va mostrar molt d'interès– no veié mai la llum.

El que sí que va publicar Fuster és una quantitat ingent d'articles, capítols i llibres on aprofundia en aspectes diversos de la història social de la llengua catalana, entre els quals podem esmentar els llibres *Nosaltres els valencians* (1962), *Poetes, moriscos i capellans* (1962), *Qüestió de noms* (1962), *Heretgies, revoltes i sermons* (1968), *Literatura catalana contemporània* (1972), *La Decadència al País Valencià* (1976), *Ara o mai* (1981), *Llibres i problemes del Renaixement* (1989) i *L'aventura del llibre català* (1992), segons ha recollit el professor Adrià Martí-Badia. ■

12. *Primer Congreso de Historia del País Valenciano, celebrado en Valencia del 14 al 18 de abril de 1971. Vol III*, València: Universitat de València, 1976, p. 227-238.

13. F. GARCIA OLIVER, «Aquella primavera historiogràfica».

14. Es conta que molts dels participants d'altres territoris catalans van quedar gratament sorpresos de la quantitat de representants polítics que van emprar el valencià en els seus discursos.

15. En la premsa es poden trobar cròniques dels actes: «Ayer se inauguró el I Congreso de Historia del País Valenciano», *Mediterráneo*, 15 d'abril de 1971.

16. Podeu trobar una relació completa de les comunicacions a *Dialnet*: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=324255>.

17. A finals dels seixanta, Joan Reglà també publica la popular *Aproximació a la història del País Valencià* (1968).

18. Vegeu P. VICIANO, «Manuel Sanchis Guarnier, historiador», *L'Espill*, 2014, p. 43-55; M. BALDÓ, «La Facultat de Filosofia i Lletres de València en els anys de l'estada de Miquel Tarradell (1956-1970)», en DD.AA. *Homenatge a Miquel Tarradell (1920-1995) en ocasió del centenari del seu naixement*, Barcelona: IEC, 2021.

19. DD.AA. *Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta*, Barcelona: Edicions 62, 1975.

20. N. PELLISSER, A. MONTÓN i F. PÉREZ MORAGÓN (eds.), *Ser Joan Fuster, 33 visions sobre l'escriptor*, p. 175.

21. Al Josep Fontana d'aquella època, militant i combatiu, potser el molestà especialment que relativitzara la seua ferocitat.

22. A. MARTÍ-BADIA, «La història social de la llengua catalana en els estudis de Joan Fuster», *Revista valenciana de filologia*, VI, 2022, p. 141-171.

temes-3)

JOSEP M. MUÑOZ. Historiador i director de *L'Avenç*

FUSTER I ELS HISTORIADORS DEL PRINCIPAT

Al final de l'entrada corresponent a *Nosaltres els valencians* del *Diccionari d'historigrafia catalana* dirigit per A. Simon (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003), l'historiador Antoni Furió escriu que «la principal aportació de *Nosaltres els valencians* ha estat la d'haver “pensat” el País Valencià, haver-lo construït com a matèria historiable i definible, que és una manera també de reinventar-lo, de fer-lo possible, conjuminant així la doble proposta, intel·lectual i política, del llibre». L'afirmació no pot ser més encertada, però comporta també, implícitament i complementàriament, una altra: el llibre de Fuster va obligar la historiografia catalana a «re-pensar» la qüestió dels Països Catalans. Fins a quin grau ho va aconseguir, ja és una altra qüestió.

La genealogia de *Nosaltres, els valencians* (1962) —escric el títol com penso que pertocaria, amb una coma entremig— és prou coneguda per no repetir-la in extenso aquí. També el seu deute amb l'obra de Jaume Vicens Vives, començant pel títol mateix, que replica el que originàriament havia de dur *Notícia de Catalunya*, que era *Nosaltres, els catalans*. Però hi ha dos aspectes que penso que paga la pena subratllar. El primer, que l'assaig de Fuster forma part d'una sèrie de llibres que, en un tombant decisiu de la seva història, es proposen «re-pensar» la història del país (dels «països»). Ho va escriure el mateix Fuster a *Literatura catalana contemporània* (1972): el franquisme forçà els literats catalans a «concentrar-se sobre els problemes més radicals de l'existència col·lectiva del seu poble. En altres moments», afegeix, «aquest corrent de preocupació podria haver-se esbravat en el comentari polític d'actualitat, ineludible, obligatori i temptador, però també accidental i fugisser. En quedar abolida la “política”, en el sentit “pràctic”, l'escriptor hagué de dirigir el seu interès cap a estrats més profunds de la seva comunitat —la història, el caràcter, la consciència, la manera de ser— i cap a les càbales que el futur suscita».

Fuster subratllava l'origen d'aquesta literatura assagística: «el desconcert polític i social que els episodis del 36 i del 39 provocaven havien de tenir una repercussió especial, en una mena de literatura que mirés de reduir-lo a termes de comprensió», i destacava al respecte els llibres del canonge Cardó, de Gaziell i «moltes pàgines de Pla». Però alhora Fuster en destacava negativament «la tendència a considerar la realitat catalana des d'un angle ahistòric, és a dir, com una “constant”, que permet de ser reduïda a termes “característics”, fixos, gairebé irreversibles»: i aquí hi situava *Les*

formes de la vida catalana (1944) i *El llibre del sentit* (1948) del filòsof exiliat J.M. Ferrater Mora.

El segon aspecte que vull destacar és, justament, el de la «historicitat» com a tret distintiu de l'assaig de Fuster, el qual, sense ser un historiador acadèmic, s'havia embegut de la renovació historiogràfica que els anys 1950 estava duent a terme Jaume Vicens Vives des de la Universitat de Barcelona. Novament, és Fuster mateix qui fa explícit aquest deute amb Vicens, en l'obituari que publica a *Levante* (12/09/1960) arran de la mort de l'historiador gironí: «“La historia de España, hoy, se hace en la Universidad de Barcelona”. Esta frase se ha repetido mucho, y con justicia, durante los últimos años. Por lo menos, una “nueva” historia de España se estaba elaborando en las aulas de aquella institución. Y era el profesor Jaime Vicens Vives quien había sabido crear y orientar el denso núcleo de investigadores lanzados a la tarea». I afegia: «Nada quedaba al margen de la visión integradora de Vicens. Con lo cual, desde luego, el historiador recobraba y ofrecía una visión del pasado más “verdadera” y, sobre todo, menos susceptible de servir de trampa para los truquistas del ideologismo».

Pierre Vilar, entre Sanchis Guarnier i Joan Fuster, en l'homenatge que se li va fer al darrer el 1981 a la plaça de Bous de València.

Però alhora —i aquest és un punt particularment revelador del text de Fuster— advertia: «Fuera del ámbito estricto de los especialistas, la figura de Vicens Vives como historiador

tiene y —estoy seguro— tendrá cada día más una particular influencia gracias a dos pequeños libros: *Aproximación a la historia de España* y *Noticia de Catalunya*. Por este extremo, el historiador desembocaba en el ideólogo: en un ideólogo que viene “después” de la historia y que la aprovecha como lección». No és possible llegir, en aquesta consideració, un autoretrat del mateix Fuster i del seu llibre clau?

Perquè és evident la identitat de propòsit que hi ha entre tots dos autors. «*On n'écrit pas les livres qu'on veut*»: amb aquesta frase del *Journal* dels germans Goncourt —que André Gide va fer cèlebre en citar-la a l'epíleg de *Le Prométhée mal enchaîné*— és com Fuster comença la introducció de *Nosaltres, els valencians*. Amb *Noticia de Catalunya* (1954 i 1960), Vicens havia escrit també, en certa manera, un llibre que no volia escriure: un llibre que, amb una humilitat excessiva, l'autor qualificava com un «paper de circumstància» i que havia de servir al propòsit de «conèixer-nos nosaltres mateixos abans de passar a projectes definits, a realitzacions concretes». Fuster recull el guant —com poc després farà Josep Melià, en un llibre titulat succintament *Els mallorquins*, publicat el 1967— i escriurà en el pròleg (1964) a la segona edició de *Nosaltres*: «Ens urgeixen molts exàmens de consciència —de consciència nacional—: en d'ells, concretament, des de l'angle valencià, era el més urgent i urgidor de tots». [Per a una lectura crítica dels perdurables assajos de Ferrater Mora, Vicens, Fuster i Melià, remeto el lector al dossier de *L'Avenç* (núm. 305, setembre de 2005), coordinat per Ramon Grau i per mi mateix, i que vam titular «Repensar el país en el franquisme»].

Un «propòsit d'introspecció col·lectiva» a què Vicens havia convidat explícitament els autors mallorquins i valencians en el pròleg (1954) de *Noticia de Catalunya*: «Ens plauria que portessin llur contribució a la tasca de conèixer-nos íntegrament [...] Ells han de dir-nos també què són i com es troben ancorats en el port de la nostra mentalitat comuna». La crida de Vicens a «comptar amb les veus dels catalans que l'expansió dels avantpassats feu créixer i perpetuar més enllà del territori estricte del vell Principat» va sorprendre el seu amic Josep Benet, que en una carta datada l'1 d'abril de 1955 li diu: «He de confessar que no creia que tu sentissis aquest problema tan profundament i menys encara t'atrevisis a proclamar-lo amb tanta rotunditat». Una rotunditat que Vicens reiterarà al final de la seva vida, just abans que la malaltia l'estronqués prematurament als cinquanta anys: «Estic convençut», dirà en un article titulat «Presència valenciana», publicat a *Serra d'Or* el maig de 1960, «que el Principat, Mallorca i València integren un món històric homogeni, amb una sola vivència de base i unes mateixes línies estructurals en els aspectes econòmic, social i mental». I advertia, tanmateix: «Però encara cal avançar moltíssim pels

camins de la història política, econòmica, social i espiritual si hom vol bastir l'edifici que aixoplugi el passat dels catalans, mallorquins i valencians».

Pierre Vilar i Joan Fuster compartint l'amistat i l'admiració mútua

Aquest article de Vicens, un dels últims que va escriure, va ser replicat per Fuster des de *Serra d'Or* mateix, el novembre de 1960, amb Vicens ja mort. Fuster matisava l'entusiasme de Vicens pel «despertar» valencià i, sobretot, reclamava que en la mesura que el «miracle» valencià significava potser «un començ prou viu de consciència de catalanitat», llavors calia que aquesta consciència se sentís «corresposta amb els mateixos termes en els altres països catalans». És evident, però, que no tothom al Principat estava per la feina. És significativa, al respecte, la reacció de la revista cultural clandestina del PSUC, *Nous horitzons*, llavors encara amb la capçalera *Horitzons*, que respon a l'article de Fuster amb una nota (publicada al núm. 3, segon trimestre de 1961) redactada per la redacció de la revista a París, on contesta la pregunta del títol, «Per què *Horitzons* redueix la seva visió de Catalunya al territori de les “cuatro provincias”?», amb una resposta tòpica i intel·lectualment pobra: el pancatalanisme no era més que «una reminiscència de la ideologia imperialista de la gran burgesia catalana». Tampoc un dels intel·lectuals orgànics del PSUC, Jordi Solé Tura, no va estar d'acord amb la proposta de *Nosaltres, els valencians*, que va ressenyar negativament en un text inèdit —no es va publicar perquè Solé Tura va ser expulsat del partit— que Giaime Pala ha exhumat del fons del PSUC a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

La reticència del món del PSUC, tan decisiu en la configuració de la cultura política catalana contemporània, al concepte de «Països Catalans» l'expressava també l'historiador Josep Fontana, deixeble de Vicens i també de Soldevila i

temes-3)

Vilar, en les Jornades de Debat sobre els Països Catalans organitzades per l'ICESB i celebrades l'octubre de 1976, en una intervenció titulada «Reflexions sobre la unitat històrica dels Països Catalans», reproduïda a la revista *Taula de canvi* (núm. 3, gener-febrer 1977). Fontana remarcava la diferent evolució econòmica, social i política dels antics territoris de la Corona d'Aragó, particularment després de la Guerra de Successió, que veia com «la més clara de les oportunitats en què ha pogut configurar-se una unitat a escala dels Països Catalans», que es va esvaïr. Perduda la guerra, «la possibilitat d'una transformació comuna no s'ha dut a terme» i «els anys següents l'evolució de cadascun dels components ha estat distinta». De tota manera, Fontana no negava que, des de mitjan segle XX, assistíem a un «canvi radical» en el «desvetllament nacional» de mallorquins i valencians, i que «els vells models d'integració en l'àmbit hispànic han entrat en crisi» en tots dos territoris. Seria això suficient, es preguntava l'historiador, per a «la formació d'una consciència de col·lectivitat» en l'àmbit de Països Catalans? De la seva resposta, on ressonen de nou els arguments de Solé Tura contraris a Fuster i a «la pretensió de bastir una consciència semblant sobre les soles bases de la cultura i de la història», en va quedar, en més d'un dels assistents, la impressió desfavorable que va produir la comparació que Fontana va establir entre les «formulacions retòriques i buides de sentit» del pan-catalanisme cultural i la mateixa «Hispanidad».

Al mateix temps, és evident, però, que la proposta fusteriana va trobar també un ressò historiogràfic en àmbits propers o

fins i tot plenament identificats amb el PSUC. El 1979 Edicions 62 publicava *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XX)*, sota la direcció de Francesc Artal, Pere Gabriel, Enric Lluch i Francesc Roca, que assumia militantment tot l'àmbit cultural dels Països Catalans, un àmbit que havia estat programàticament assumit pel fundador d'Edicions 62, el fusterià Max Cahner, en la redacció de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, publicada en quinze volums a partir de 1968, o en revistes com *Serra d'Or*. Fins i tot els sis primers números de *L'Avenç* (1977) duïen el subtítol d'«Història dels Països Catalans». Encara en el context de la Transició, el 1980-81 l'editorial Edhasa publicava una *Història dels Països Catalans* en dos volums, dirigits l'un (*Dels orígens a 1714*) per Josep M. Salrach i Eulàlia Duran, i l'altre (*De 1714 a 1975*) per Manuel Ardit, Albert Balcells i Núria Sales. Però el nou ordre constitucional i estatutari es va acabar imposant, i les històries dels Països Catalans van desaparèixer dels diccionaris i de les obres enciclopèdiques d'història, amb l'excepció notable de la *Història de la cultura catalana* dirigida per Pere Gabriel i publicada per Edicions 62 en deu volums el 1994-99. O obres ja posteriors com l'esmentat *Diccionari d'historiografia catalana* (2003), a més, és clar, dels diccionaris i les històries de la literatura catalana, que engloben lògicament tot l'àmbit lingüístic. En canvi, l'any 1986 Edicions 62 començava la publicació d'una *Història de Catalunya* en set volums, dirigida per Pierre Vilar, cenyida a l'àmbit del Principat i complementada amb un *Diccionari d'història de Catalunya*.

Estellés, Fuster i Pierre Vilar, plaça de Bous de València, octubre de 1981. Font: Sara Cañada

Joan Fuster en l'acte de cloenda a Alacant del Primer Congrés d'Història del País Valencià, el 1971

Vilar, que s'havia proposat estudiar a la seva magna obra els «fonaments econòmics de les estructures nacionals», havia limitat la seva recerca al Principat. Amb tot, Vilar havia llegit Fuster: en una carta de 10 d'octubre de 1962, Max Cahner explica a Fuster que ha vist Vilar a París i que li ha donat un exemplar de *Nosaltres, els valencians*. I li especifica: «li va interessar, però d'entrada temia que les teves tesis fossin “integrastes” en el mal sentit de la paraula. Ja vam convèncer-lo de la teva honestedat». En la mateixa carta, Cahner li explica també que Vilar no comparteix l'enfocament («el troba molt ortodox») del fascicle d'*Horitzons* ja al·ludit sobre la qüestió nacional catalana. I Fuster havia llegit, és clar, Pierre Vilar. En una carta de 15 de maig de 1963 a Joaquim Maluquer li explica que ja ha llegit el primer volum («molt interessant») de *Catalunya dins l'Espanya moderna*, i li deia que estudiaria com fer-se'n ressò a la premsa sortejant les prevencions de la censura, perquè «el problema de fons que P. Vilar s'hi planteja és, senzillament, el perquè de la perduració del “fet nacional” català».

Anys després, el 1977 Fuster seria convidat per Vilar a participar en un col·loqui, precisament sobre el «*fait catalan*», al Centre d'Études Catalanes de la Sorbona. Tot i les reticències inicials a acceptar la invitació («soc un intel·lectual de poble insignificant i fatigat», sembla que volia al·ludir com a excusa inicial, tal com li conta a Cahner en una carta del 17 de setembre), Fuster hi va acabar anant i en l'article on se'n fa ressò («Presència catalana en Europa», *La*

Vanguardia, 30/11/77), escriu: «Definir lo que es “catalán” no es sencillo. Lo único que es resueltamente “catalán” es el idioma. Y lo demás o se alía a la definición lingüística o es una manera de tocar el “flabiol” para pasar el rato».

En aquell moment, la relació de Fuster i Vilar ja estava presidida per l'amistat, tal com el primer reconeix en la *laudatio* que fa de Vilar en l'acte d'investidura com a doctor *honoris causa* per la Universitat de València, el maig de 1991, al qual Vilar, amb problemes de visió i de salut, ja no va poder assistir. Sí que va ser present, deu anys abans, a l'homenatge que es va fer a l'escriptor a la plaça de bous de València, el 3 d'octubre de 1981, arran del segon atemptat amb bomba que va patir, uns dies abans, el seu domicili a Sueca. Aquell matí, Vilar «va contribuir amb un petit, amable i somrient discurs» a un acte de protesta que es va celebrar en el mateix paranímf de la Universitat. L'amistat amb Fuster, fonamentada —em consta personalment— per l'admiració que Vilar sentia per la intel·ligència de l'escriptor suecà, no va modificar probablement els dubtes que Vilar tenia pel concepte de Països Catalans, però com a bon estudiós dels «grups nacionals», el va moure a reflexió i no hi va ser pas aliè. Caldria, doncs, rellegir les reflexions de Vilar sobre el «fet nacional», basades en l'estudi del cas català. I cal rellegir, també, l'aportació de Fuster, i més ara que en commemorem el centenari. Potser llavors podrem esbrinar millor què es va guanyar i què es va perdre amb la renúncia a la idea fusteriana dels Països Catalans. ■

temes-4)

GABRIEL ENSENYAT PUJOL. Universitat de les Illes Balears

JOAN FUSTER I LA HISTORIOGRAFIA BALEAR

Parlar sobre la influència i els vincles de Joan Fuster amb les illes Balears i Pitiüses en relació amb la historiografia i el món local pot semblar, d'antuvi, anar un pèl abusivament més enllà del convingut influx fusterià sobre *Els mallorquins* de Josep Melià (1967), l'equivalent insular de *Nosaltres, els valencians* (1962). I més enllà, fins i tot, dels debats que amb rerefons identitari se suscitaron a Mallorca influïts per la publicació d'ambdues obres. Tanmateix, encara que sigui a través de Melià o de manera indirecta, resulta pertinent plantejar una determinada incidència fusteriana en la historiografia balear.

Josep Melià i Pericàs, delegat del Govern a Catalunya, després de la seva presa de possessió, 1980. Font: Ministerio de la Presidencia. Gobierno de España

Per contra, certs àmbits romangueren al marge de la reflexió endegada per l'escriptor de Sueca i en alguns altres podem col·legir l'admonició del pensador valencià per oposició, és a dir, per reacció contra les tesis de Fuster. Al País Valencià aquest últim fet ha generat una àmplia producció d'abjectes estirabots fraudulents de tarannà reconegudament anticatalà, més enllà de la dissensió racional. Però, com veurem, a Mallorca la casuística també s'ha repetit en certs historiadors, i no em refereixo precisament a dilettants. Anem, per tant, a pams.

Allà on no detectam suggestions fusterianes immediates és a l'hora de concebre estudis històrics i literaris similars als que Fuster havia publicat sobre temes com els moriscs, sant Vicent Ferrer, Ausiàs March o sor Isabel de Villena. Per contra, l'auscultació insular de Melià va tenir la virtut de començar a esperar una interpretació de la història pròpia separada del relat hegemònic espanyol, la qual s'acredità a partir de la dècada següent i va acabar de sedimentar als anys vuitanta. I aquí cal tenir en compte que, encara que aplicada al cas il·lenc, la tesi de Melià era tributària de Fuster. En concret, pel que feia als dos puntals en què el mallorquí fonamentava la identitat balear: un d'històric –la conquesta catalana del segle XIII i el poblament d'origen majoritàriament català– i un altre de lingüístic, però amb la mateixa base històrica al darrere: la llengua catalana que portaren els colons. L'arabista Miquel Barceló ho exposava així a les pàgines d'*El País* (23/7/2000) arran de la mort de Melià:

Melià publicó en 1967 un libro espléndido, *Els mallorquins*. Este libro es claramente consecuencia del de Joan Fuster, *Nosaltres els valencians*. [...] Que yo recuerde, en 1967 no había más propuestas de modificación historiográfica de la narración española que estas dos. Ambas dependían de la existencia de una narración subalterna escasamente sintetizada antes. En el caso de Mallorca, la calidad historiográfica era muy escasa y Melià tuvo que fiarse de ella.

Los dos libros fueron, sin embargo, escritos con la convicción, por lo menos inicial, de que las narraciones historiográficas, alternativas en este caso a la española, eran herramientas –se decía así, creo– para la producción de la conciencia social diferenciada indispensable en la movilización política, en la alteración de la realidad. Todo ha resultado ser más complejo. Casi nada hay en el libro de

Melià que no sea tècnicament argüible. Dicho de otra manera, es fácil mostrar que el esquema narrativo de *Els mallorquins* es erróneo o puede simplemente ser sustituido por otro. Pero es destacable que en la academia mallorquina o balear nadie esté en disposición de hacerlo. Tan potente fue la síntesis de Melià como irrelevante la historiografía posterior.

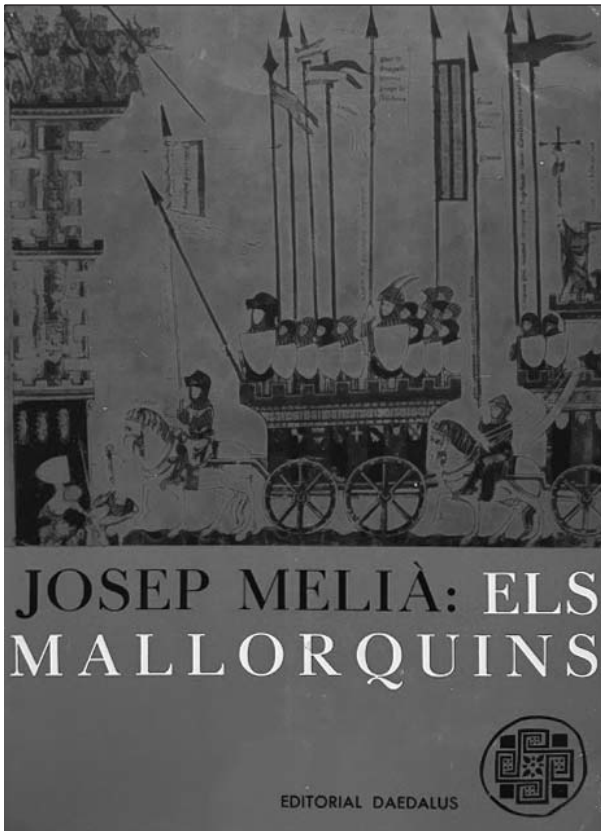
Efectivament, la historiografia ulterior ha estat incapaç de produir una sinopsi semblant. Potser perquè el gènere assagístic, que propicia aquesta mena d'obres, a Mallorca ha romàs totalment descuidat, al contrari que al País Valencià. I això que Melià no ho tingué fàcil, de la mateixa manera que Fuster també havia patit, per al cas valencià, una manca d'estudis similar. El bagatge de monografies prèvies sobre les quals enllestir l'anàlisi era trist, inexistent en molts camps. També les històries generals de Mallorca eren antigues i diletants. I la més recent, la *Historia de las Baleares* de Gaspar Sabater, publicada el 1959, resultava del tot inservible. Mentrestant, en aquells seixanta i inicis dels setanta, mossèn Antoni Pons publicava els toms de la seva *Historia de Mallorca*, un treball

de síntesi abundant i desordenat, que no resolva el problema: molts temes i períodes restaven sense exposició per falta de treballs previs, com advertia l'autor mateix; això deixant de banda que a vegades el rigor exigible no excel·lia. Ara bé, no resulta descabdellat pensar que el clima historicista que s'havia generat a l'illa (a través d'uns debats identitaris que inexorablement remetien al passat, fonamentalment el medieval), del qual parlarem tot seguit, pogué servir d'esperó perquè en els primers setanta apareguessin els volums de la *Història de Mallorca* coordinada per Josep Mascaró Pasarius. En realitat, es tractava d'una suma de monografies de valor desigual, recollides en cada tom amb poc criteri cronològic i temàtic, però que ampliaven i tractaven matèries poc o gens explorades en bastants casos. Encara el 1971 Guillem Frontera comentava el problema que suposava confegir un assaig com el de Melià amb un balanç tan pobre de treballs especialitzats, que per força havia de provocar un resultat final indecís i insatisfactori (*Última Hora*, 22/6/71):

La nostra falta d'estudis monogràfics que ens puguin relacionar, per a la seva comprensió, amb tota una sèrie de problemes és radicalment catastròfica. El llibre de Josep Melià *Els mallorquins* va ésser —a part una valoració crítica que ara no intent fer— tota una mostra d'on pot arribar l'intel·lectual mallorquí a l'hora de plantejar-se globalment lo que l'artanenc en diu, important una paraula del Principat, el nostre «tarannà». Tot intent com el d'en Melià toparà sempre amb el mateix inconvenient: la falta de proves per demostrar qualsevol cosa. De forma que, mentre no s'hagi investigat sistemàticament el nostre passat i no hagin sortit aquestes proves, és una empresa temerària qualsevol intent de definició real que vulguem fer de nosaltres mateixos.

En qualsevol cas, en aquells seixanta, al marge del revulsiu fusterià, assistim a la publicació de dues obres, molt diferents entre si, que significaren un important estímul de cara a futurs estudis d'història. El 1966 Miquel Forteza removia el somort panorama intel·lectual mallorquí amb *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*. Era un assaig vindicatiu de la memòria xueta, la gran taca silenciada de la història de Mallorca. L'ocultació incloïa el mutisme historiogràfic sobre el col·lectiu estigmatitzat que, al contrari que, posem per cas, els moriscs valencians, era ben viu: els xuetes, considerats descendents dels jueus conversos, existien, eren persones de carn i ossos que habitaven la mateixa illa que els altres mallorquins, amb qui conviuen i es relacionaven, però amb la barrera de l'estirp per enmig. La polèmica generada pel llibre alterà l'obscurantisme historiogràfic entorn d'una qüestió que, fins aleshores, s'havia circumscrit a la mirada d'estudiosos

Josep Melià, *Els mallorquins*, editat per Editorial Daedalus, 1967.

temes-4)

estrangers, particularment de parla anglesa (Henry Charles Lea, Baruch Braunstein, A. Lionel Isaachs), tots anteriors a la Guerra Civil. Aviat s'hi afegí un nou treball d'Angela Selke (1972). Però a Mallorca l'efecte de la polèmica propicià un inusitat interès, encara ben vigent, per la temàtica, iniciat a partir dels treballs pioners d'un historiador autodidacte, Francesc Riera i Montserrat. També hi contribuïren escrits de divulgació, com els recollits per Baltasar Porcel en *Els xuetes* (1969).

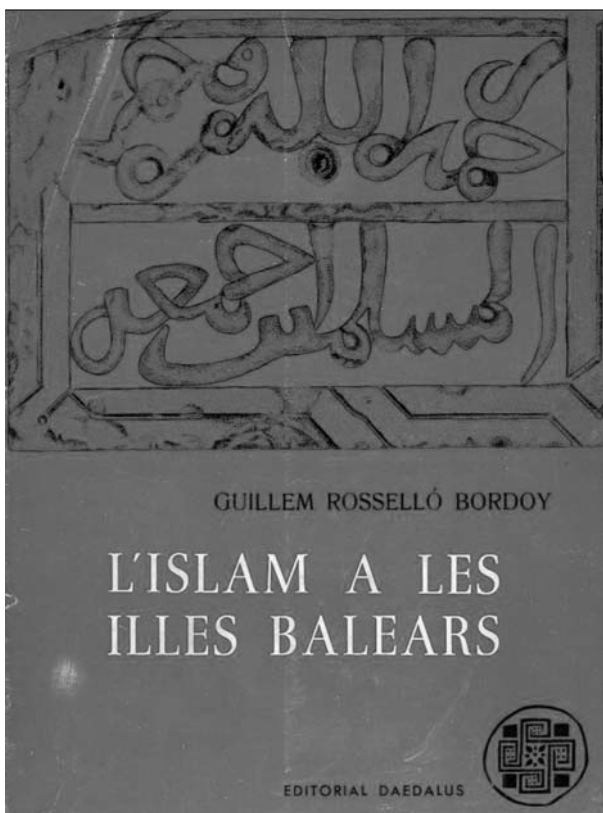
L'altre llibre emblemàtic va ésser *L'Islam a les Illes Balears*, de Guillem Rosselló Bordoy (1968). Aquesta obra posava damunt la taula un passat islàmic també silenciats i oblidat, menys tingut, sotmès al prejudici espanyol imperant sobre el món andalusí (aquella «*España musulmana*» que en deien a l'època). L'arabista feia visible un període de la història de Mallorca sobre el qual els estudis eren escassos i, una vegada més, antics. L'obra, de nou, és a la base d'una polèmica que tingué un ressò mediàtic insospitat i expansiu: gairebé quatre anys, entre 1969-1973, d'escrits a la premsa (també a la de Catalunya), debats encesos, conferències i iniciatives diverses

sobre el paper que calia assignar a aquells seguidors del Profeta en la història insular. En tot cas, va servir per deixar de considerar els musulmans com uns intrusos i invasors indesitjables que havien trencat el camí cap a la unitat «nacional», paper que fins aleshores els assignava aquella historiografia espanyola seguidora de la faràndula *sanchezalbornociana*. Aquí sí que Fuster i Melià (el qual dedica una sola pàgina al període, i una part consisteix a lamentar la inexistència de mossàrabs, un altre monstre historiogràfic de ressonàncies patrioticoespanyoles encara no impugnats) havien coincidit a atorgar-los una credencial diferenciada de la catalanitat subjacent a les conquestes del segle XIII.

Sobre aquest aspecte rau la coincidència interpretativa més transcendent del paradigma fusterià, passat pel sedàs de Melià, amb relació a la historiografia insular. Fuster havia assignat una acta de naixement indiscutible del poble valencià a partir de la conquesta de Jaume I i el progressiu procés colonitzador. Aquesta gènesi era la mateixa, corregida i augmentada, per al cas de les Balears. Perquè les conquestes de cada illa, Mallorca (1229), Eivissa (1235) i Menorca (1287), es dugueren a terme amb una participació aragonesa que sempre va escassejar. Melià ho planteja nítidament. Més i tot, no ha de recórrer a cap dualisme com hagué de fer Fuster per explicar l'existència de zones castellanoparlants «d'origen» al País Valencià, que a Mallorca no existien. Que més tard el dualisme proposat pel suec –i seguit en el seu moment per historiadors de la talla de Joan Reglà i Emili Giral– no s'hagi vist corroborat pels estudis historiogràfics no invalida el conjunt de l'anàlisi fusteriana sinó que, al contrari, demostra l'estímul que va significar una obra escrita per una persona que no era historiador però que va incitar i més (a continuació ho veurem) uns estudis fins aleshores poc consistents sobre la matèria.

A Mallorca el plantejament de Melià partia de dos eixos fusterians, del tot aplicables a les Illes, que han tingut un ressò incontrovertible entre la historiografia insular: la inexistència d'un balearisme ancestral i la catalanitat indeleble de la nova societat sorgida a partir del segle XIII. Els treballs de l'últim mig segle (amb excepcions puntuals que apuntarem al final) coincideixen a remarcar el caràcter rupturista que van tenir les conquestes, cosa que no permet parlar d'una balearitat antediluviana, creada per defugir la catalanitat, finalment al servei de l'Espanya eterna propugnada per Claudio Sánchez Albornoz i el patriotisme *mesetari*, que tanta tinta va malgastar dècades enrere. Fuster ja havia remarcat que no existia el valencià perpetu, tan del gust del blaverisme posterior, incloses les actuals excrescències. Melià també exposa el perill anticatalà que sura rere iniciatives d'aquesta mena (ell posa com a exemple del moment un col·lectiu eivissenc que reivindicava les arrels cartagineses). D'aquí que la historiografia insular hagi plantejat la data de la respectiva conquesta com a germen

Guillem Rosselló, *L'Islam a les Illes Balears*, editat per Editorial Daedalus, 1968.

de la societat que ha arribat al segle XXI. Han estat decisoris, en aquest sentit, els treballs dels deixebles de Miquel Barceló: Ricard Soto, Jaume Portella i Àngel Poveda, entre altres. Especialment incisives resulten, així mateix, les històries locals, que tingueren un auge extraordinari durant l'últim quart de la passada centúria, quan proliferaren les històries de pobles, elaborades per clergues de la localitat, en molts casos, i en d'altres per un investigador autodidacte infatigable, Ramon Rosselló Vaquer. La llengua catalana en què foren escrites la immensa majoria d'aquestes obres, trencant la imperativa castellanització lingüística anterior, és un altre dels llegats que cal atribuir al desvetllament en clau històrica i identitària propiciat per Fuster i seguit a Mallorca per –i a través de– Melià. Els dos aspectes que acabam d'assenyalar inoculen també la reminiscència antifusteriana de caràcter historiogràfic que indicàvem al principi. L'obtusa impugnació blavera ha tingut a Mallorca un correlat més tardà, però amb gèrmens clonats. Si al País Valencià la brillant dissecció de la història pròpia duta a terme per Fuster fou impugnada a base de ximpleries fraudulentas per Antonio Ubieto Arteta i deixebles seus com Maria de Desamparados Cabanes Pecourt, amb obres inservibles com aquell *Orígenes del Reino de Valencia* d'Ubieto (1975), a Mallorca, amb retard, en tenim els epígons sorgits, també, de dos catedràtics d'universitat: Alvaro Santamaría, primer, i a hores d'ara Román Piña Homs. Aquest gonellisme historiogràfic (el gonellisme és com s'anomena la versió mallorquina del blaverisme valencià) és un calc maldestre de la impostura blavera, basada en el valencià etern i l'esborrament de les arrels catalanes, fruit d'una aversió patològica contra tot allò que procedeix del nord de la Sènia.

Santamaría, que era castellanenc però arribà a Mallorca a la postguerra, sempre havia manifestat una tendència a exposar trivials arrels geològiques que lligaven les Balears amb Espanya, talment «un cordón umbilical» marítim –escriu– que vinculés l'arxipèlag amb la Península. També va oferir explicacions estranyes dels conflictes entre la ciutat i la part forana de Mallorca basades en el quaternari. (I, com a autor de llibres de text a l'Espanya franquista, en un moment determinat arribà a negar la teoria de l'evolució, fent bandera del creacionisme, un aspecte potser desconegut o potser conscientment silenciats pels seus seguidors.) Ara bé, a partir de finals dels vuitanta començà una croada particular i visceral contra la catalanitat històrica de les Balears, que ell mateix, als seus estudis de les dècades precedents, havia remarcat sense embuts. El pitjor de tot és que, a causa d'això, hagué d'autoimpugnar-se i fingir amnèsia quant als propis treballs anteriors. L'estratègia, tanmateix, no tenia res d'original. D'una banda, assumí el subterfugi balearista, però amb arguments tan passats de rosca (això sí, ben originals) com argumentar que la balearitat s'iniciava amb la presència a les Illes d'un

ovicaprí anterior a l'arribada humana, el «*Myotragus balearicus*», i per tant, li pertocaria ésser estudiada per la paleontologia. Pel que fa a l'edat mitjana, es va dedicar a aprimar el volum de pobladors d'origen català, amb el recurs d'utilitzar fonts que ell mateix, pocs anys abans, havia indicat que no eren adients, i la truculència de convertir els rossellonesos en «*franceses meridionales*», tota una mostra antològica, si més no, de decalatge cronològic. En fi, si comentam tot això només és per establir el corresponent paral·lelisme antifusterià, claríssim en aquest cas, entre Ubieto i Santamaría, l'obra tardana més important del qual, *Ejecutoria del Reino de Mallorca* (1990), és el correlat illenc dels *Orígenes del Reino de Valencia*. Simplement, les desbaratades tesis ubietistes arribaren a Mallorca amb quinze anys de retard.

Tot plegat va generar a Mallorca un debat en la premsa que al llarg del 1993 va enfrontar el periodista Antonio Alemany (també la versió illenca, anticatalana, de María Consuelo Reina i *Las Provincias*), convertit en el portaveu mediàtic de Santamaría, amb una part significada de la historiografia mallorquina (Antoni Mas, Onofre Vaquer, Josep Amengual, Jaume Serra, Carles Manera...). La batussa recordà el frenesí de la Transició valenciana. I en el nostre dies la torxa roent de l'anticatalanisme historiogràfic ha continuat en mans de Piña Homs (*Ser de los nuestros*, 2016), dedicat a propugnar un remotíssim i improbable passat dels balears, ensems amb les mateixes lectures anacròniques, tergiversacions dels textos i argücies lèxiques dels qui fan mans i mànigues per evitar l'analogia catalana. ■

patrimoni

BRÍGIDA ALAPONT FERRI. Tècnica d'arxius i conservadora de patrimoni cultural

EL LLEGAT DE JOAN FUSTER

«La meua posteritat serà de paper». J.F.

El llegat cultural que Joan Fuster ens deixà és patrimoni cultural material i també immaterial. En aquest article haurem de centrar-nos sols en el patrimoni cultural material que ens deixà perquè l'immaterial és immesurable.

Entenem que el patrimoni cultural material fusterià és tot allò que l'escriptor va generar i acumular al llarg de quasi cinquanta anys d'estudi i de treball; el seu fons personal, que conservà a casa seua i que va llegar en testament l'any 1974 a diverses institucions, deixant en mans dels seus marmessors les decisions relatives a l'execució testamentària. Fuster ho donà conscient que seria profitós per a les generacions posteriors, amb la finalitat que se'n fera un ús cultural i divulgatiu.

El fons de Joan Fuster està format per set col·leccions: l'arxiu personal (que conté també alguns objectes i documents audiovisuals), l'arxiu del seu pare, l'arxiu fotogràfic, la biblioteca, l'hemeroteca, la col·lecció d'art i la col·lecció de discos. L'arxiu personal és la col·lecció més desconeguda i interessant del fons. Està formada per documentació professional i personal de l'escriptor, però també per documents d'altres orígens i autors, perquè Fuster guardava pràcticament tots els papers que li arribaven a les mans.

A l'arxiu s'hi poden trobar papers de tota classe: receptes mèdiques, documentació escolar i universitària, impresos, carnets, agendes, quaderns d'anotacions, fitxes de treball, notes de lectura, invitacions a actes culturals, manuscrits propis, manuscrits d'altres autors, retalls de periòdics... Un arxiu extens i divers com l'obra i els interessos de l'escriptor, que el va conservar amb una meticulositat i un ordre extraordinaris.

Malauradament l'arxiu no està catalogat, excepte la secció de la correspondència que Fuster llegà a la Biblioteca Nacional de Catalunya. Aquesta secció està formada per més de 20.000 cartes i targetes postals que rebé i part de les que envià —feia còpia abans d'enviar-les— i és el testimoni de la relació de l'autor amb diversos personatges del món intel·lectual i literari del seu temps. L'any 2011 l'Ajuntament de Sueca va acordar amb la biblioteca de Catalunya el dipòsit permanent dels ori-

ginals a l'Espai Joan Fuster a canvi de la catalogació i la digitalització de tota la sèrie. Si no s'hagués fet, l'arxiu de Fuster no estaria complet a hores d'ara.

L'arxiu de Joan Fuster Seguí, pare de Fuster, conté documentació de les seues activitats polítiques, com a dirigent del carlisme i també documentació professional, com a imatger i professor del politècnic, l'escola de formació professional de Sueca.

L'arxiu fotogràfic està completament catalogat i digitalitzat. És un fons de caràcter familiar i personal, que conté fotografies anteriors al naixement de Fuster, algunes datades al segle XIX, i les que ell va acumular al llarg de la vida. En total hi ha 2018 unitats. Al dors de moltes de les fotografies, així com als sobres que les contenien, Fuster va anotar la descripció de la imatge: la data, els personatges, la situació... Un detall important que demostra l'estima que tenia pels seus papers i l'interès per convertir-los en fons documentals.

La biblioteca de l'escriptor conté uns 21.000 volums dels quals hi ha actualment catalogats 14.282. Naturalment tots aquests llibres no els pogué llegir, però alguns d'ells estan treballats a fons, subratllats, farcits d'anotacions i de fitxes de Fuster.

Joan Fuster al racó de treball de sa casa l'any 1978.
Arxiu Fotogràfic Joan Fuster.

L'hemeroteca és tan diversa i extensa com la resta del fons. Conté premsa de preguerra, potser heretada del pare, i fins i tot premsa clandestina de postguerra. En total hi ha unes 12.000 revistes i diaris dels quals s'han catalogat 8.875 unitats. D'aquestes unitats catalogades s'ha fet un exhaustiu buidatge i s'han localitzat 1.388 articles fets per Fuster o que parlen sobre ell.

La biblioteca i l'hemeroteca van ser perfectament instal·lades per tècnics de la Generalitat Valenciana l'any 2003. La feina de catalogació es va iniciar l'any 2011 i actualment s'han completat dos terços del treball. Però aquesta tasca ha sigut interrompuda a inicis d'aquest any 2022 per decisió política. Un fet lamentable que de nou impedeix la possibilitat que el fons siga accessible, incomplint la voluntat de Fuster i els convenis signats.

L'Espai Joan Fuster, format per la casa de Joan Fuster a l'esquerra i la casa de Pasqual Fos a la dreta. Arxiu Fotogràfic de l'Espai Joan Fuster.

La col·lecció d'art es va catalogar i digitalitzar entre els anys 2011 i 2012. Està formada per quadres, escultures i dibuixos d'època contemporània que l'escriptor va rebre, en forma de regals, de part d'amics i dels mateixos autors. La col·lecció conté 251 peces d'artistes com Manolo Boix, Josep Renau, l'Equip Realitat, Antoni Tàpies, Antonio Saura, Andreu Alfaro... Una altra prova del món cultural que menava Fuster. La col·lecció de discos es conserva al centre de documentació i està inventariada. No és extensa: unes quaranta unitats d'estils diversos, però sobretot música clàssica i de Nova Cançó. Actualment el fons es conserva íntegre al poble natal de Fuster, als números 10 i 13 del carrer de Sant Josep, en dues cases annexes que formen part de la Ruta del Modernisme de Sueca. Les dues cases són ara l'Espai Joan Fuster, un centre cultural que conté el centre de documentació, el museu i l'aula didàctica.

La casa número 10 va ser la llar de Fuster des de ben menut i en faltar els seus pares la va heretar. Al poble és coneguda com a Ca Fuster i actualment és propietat de la Generalitat Valenciana. És una casa de llauradors benestants amb la façana atípicament decorada amb elements gòtics i una fornicula amb la imatge de Sant Josep i el nen Jesús, elements que ens recorden l'ofici del pare de Fuster, artesà i escultor sobretot d'imatges religioses. La casa del costat, la número 13, és la Casa de Pasqual Fos, el nom del seu primer propietari, un cacic local que va fer molts diners i els va voler lluir amb la construcció d'aquest edifici. L'immoble té un estil sumptuós poc habitual en un poble rural, i actualment és un exemple de modernisme arquitectònic valencià. És propietat de l'Ajuntament de Sueca.

A través de la Casa de Pasqual Fos s'entra al Museu Joan Fuster, ubicat a la planta baixa de la llar de l'escriptor. Les dues cases estan comunicades internament i compartixen alguns espais, com el claustre en la planta baixa on se celebren activitats culturals o l'espai del dipòsit del centre de documentació que està en la primera planta. La major part del llegat de Fuster que no es pot veure al museu es troba al dipòsit del centre de documentació, una peça perfectament equipada amb totes les mesures de seguretat i conservació escaients.

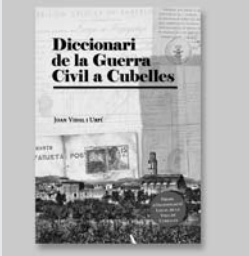
Crear l'Espai Joan Fuster, com a contenidor i difusor del llegat de l'escriptor, no ha sigut fàcil. Des que va morir l'any 1992 s'han anat signant diversos protocols de col·laboració i convenis entre els seus marmessors i les administracions oportunes (Generalitat Valenciana, Biblioteca Nacional de Catalunya, Biblioteca Valenciana, Universitat de València i Ajuntament de Sueca) que no sempre es complien.

Pel camí diversos directors i tècnics han treballat a Ca Fuster instal·lant, posant ordre i descrivint el fons, però sols en una etapa va haver-hi un director que era també tècnic en documentació: va ser entre els anys 2011 i 2016.

A pesar dels recursos utilitzats i el temps passat, sols s'ha obert l'aparador, el museu, que va ser projectat l'any 2011 i inaugurat l'any 2017. En canvi, el centre de documentació, que és on es troba el llegat de Fuster i des d'on es poden fer estudis per a explicar i ampliar el que sabem sobre l'escriptor, no està obert al públic. La consulta del fons és exclusiva: «es pot consultar, amb una sol·licitud raonada prèvia», diu el web, però les raons de la sol·licitud passen per diversos filtres que no sempre són objectius.

S'han imposat massa vegades les voluntats polítiques i les promocions personals. Caldria una mica de seny, d'humilitat i de generositat fusterianes per tal de poder avançar i complir la voluntat de l'escriptor respecte a l'ús del seu llegat.

ressenyés

Joan VIDAL I URPI
Diccionari de la Guerra Civil a Cubelles

El Papiol: Ajuntament de Cubelles i Editorial Efadós. 2022, 253 p.

El *Diccionari de la Guerra Civil a Cubelles* de Joan Vidal i Urpí és fruit del Premi d'Investigació Local de la vila de Cubelles del 2021. Es tracta de la darrera aportació de l'autor a una més que extensa contribució al coneixement de la història de Cubelles. Vidal, que ens tenia acostumats a tota mena d'estudis que trespaven per aspectes ben diversos de la temàtica i la cronologia del seu poble, s'endinsa ara en el sempre complicat territori de la Guerra Civil, i ho fa amb un resultat excepcional. Un compendi de gran interès que de ben segur captivarà l'atenció de cubellencs i cubellenques, però també, per la seva qualitat i rellevància, satisfarà molts lectors forans interessats en aquest període.

Fins a encara no fa gaire es recorria a la inconveniència de tractar determinades temàtiques. Calia vetllar per no ferir sensibilitats, remoure records o trepitjar ulls de poll. Sovint, aquestes veus d'alerta provenien d'aquells a qui no va fer mai gens de nosa ni angúnia veure com durant prop de quaranta anys la dictadura de Franco exaltava, homenatjava i beatificava els morts, combatents i represaliats del seu bàndol, mentre condemnava, ignorava i blasfemava els defensors del govern legítim de la República. Molts d'aquests encara resten desapareguts en fosses comunes. Afortunadament, fa molts anys que estudiosos i historiadors tracten la Guerra Civil i el franquisme amb el rigor i la naturalitat que exigeix tot període històric.

Molts pobles i ciutats del nostre país encara no han retut cap mena de record o homenatge a aquells que foren represaliats per defensar la llibertat. Morts al front o a la rereguarda, depurats, desterrats, empresonats, exiliats, assassinats... Joan Vidal interpel·la aquesta memòria amb detallisme i rigor. I ho aconsegueix fent ús d'una fórmula agraïda i diferent, com és el format de diccionari, probablement el primer sobre la Guerra Civil que es publica a Catalunya referit a una població. El lector pot passejar-se lliurement per les pàgines enllaçant persones i esdeveniments. Els apunts aparentment inconnexos permeten anar teixint un relat sòlid que no és altra cosa que la història de Cubelles durant un període molt concret i excepcional.

El llibre és un autèntic exercici de memòria històrica. L'autor recupera amb fermesa i elegància uns episodis costeruts que conviden a conèixer els espais i els protagonistes d'aquell temps de guerra en clau local. Com dèiem, no fa gaire que treballs com aquest inquietaven algunes persones. Hem avançat molt. Ha estat gràcies a la feina incansable de molts historiadors i estudiosos, d'entitats, administracions i organismes com el Memorial Democràtic, però, sobretot, ha estat gràcies a l'empenta d'una part de la societat i de generacions joves que s'han interessat per conèixer aquells fets i circumstàncies que desbarataren la vida d'avis i àvies i, en molts casos, de mares i pares.

L'estudi de Joan Vidal està ple de referències bibliogràfiques, però també de fotografies i reproduccions de documents originals d'arxius públics i familiars, un complement gràfic que resulta molt gratificant. El llibre no ens parla de la Guerra Civil a Cubelles, sinó de la Cubelles de la Guerra Civil. S'hi retraten combatents i represaliats d'ambdós bàndols, protagonistes al front o a la rereguarda. Una galeria exhaustiva de persones, però també d'entitats, espais, fets locals i generals (les batalles de l'Ebre i del Segre, per exemple) que contribueixen a interpretar la realitat d'aquells anys difícils: del cotxe fantasma a les defenses costaneres, de les depuracions als consells de guerra.

Amb les singularitats inevitables, el coneixement dels fets en una comunitat petita sempre permet extreure claus d'interpretació i elements de projecció per dibuixar amb traç gruixut la història general. És bo i necessari disposar d'estudis com aquest per conèixer i intentar entendre el passat. Perquè il·luminar la part més fosca de la nostra història ens hauria de permetre perfilar un camí més segur per avançar cap al futur en harmonia. Joan Vidal ha fet una feina encomiable, pròpia d'aquell que coneix com ningú la matèria i el territori. Les cubellenques i els cubellencs estan d'enhonor, i ara només cal esperar que treballs com aquest puguin fer-se extensius a altres poblacions del nostre país. Cubelles té la feina feta.

ALBERT TUBAU. Enginyer tècnic, historiador i expresident de l'Institut d'Estudis Penedesencs

Francesc PÉREZ MORAGÓN; Salvador ORTELLS MIRALLES
Joan Fuster i Sueca
La Pobla Llarga (València): Edicions 96, 2021. 132 p.

L'últim treball dels investigadors Francesc Pérez Moragón i Salvador Ortells Miralles ens parla sobre la figura del molt enyorat Joan Fuster i la seva relació d'amor i odi amb la seua ciutat natal, Sueca. Els dos autors, especialistes en l'obra fusteriana, han treballat la figura de Joan Fuster des de diferents perspectives, com l'audiovisual, la documental i la més científica, i ara amb aquest llibre acosten Fuster a la ciutadana una vegada més.

El llibre vol posar en relleu la importància que va tindre Sueca en l'obra i en general en la vida de l'escriptor. Encara que a vegades pensem que hi va haver una mala relació, Joan Fuster sempre va tindre a Sueca com el seu refugi, on tornar cada vegada que ho necessitava. Actualment a Sueca, tenim la casa on va viure i gaudir de la vida l'escriptor de *Nosaltres els valencians*, convertida en l'Espai Joan Fuster, un museu de la memòria dels valencians. Hi podem veure quadres, escrits, la seua biblioteca o la correspondència amb tota la intel·lectualitat dels Països Catalans, per als qui Fuster era un dels principals assagistes contemporanis.

Són moltes les publicacions que ixen cada any sobre Fuster, i més enguany amb motiu de l'Any Fuster, però aquesta és la que més apropa l'escriptor i l'intel·lectual a les seues arrels més profundes, Sueca. És el començament d'un viatge a la infantesa de l'escriptor, a les seues arrels; en definitiva, a la seua xicoteta pàtria, el seu poble.

En resum, es tracta d'un interessant llibre divulgatiu, de fàcil lectura, ben il·lustrat amb imatges sobre la vida, l'obra i les arrels del nostre escriptor contemporani més universal. Us animem també a conèixer l'Espai Joan Fuster, on descobrirem la figura d'un dels intel·lectuals més importants d'Europa en llengua catalana.

JOSEP ANTONI AHUIR DOMÍNGUEZ. Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta (IECMA)

Jesús MESTRE; Jaume ORIOL; Carles ROMANÍ
Sarrià 2021
Centenari de l'agregació de Sarrià a Barcelona
Barcelona: Editorial Efadós, 2021. 200 p.

Amb els anys, Barcelona va engolir una munió de municipis limítrofs. El 1897 va absorbir Gràcia, Sants, les Corts, Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals i Sant Gervasi de Cassoles. Al cap de set anys, se'ls va afegir Horta. Sarrià seria integrat el 1921.

En aquest llibre, fruit d'una recerca que també va originar una exposició, s'explica de forma didàctica com es va gestar aquest projecte comunitari al Taller d'Història de Sarrià, motor de la consecució i materialització de l'obra. L'estol d'investigadors presenta una feina feta des del Taller, com a escola formativa de ciutadania, i demostra que la història és present i futur.

El volum parteix d'una base poc explorada: el padró d'habitants de 1916. Una anàlisi permet resseguir quatre blocs, que configuren els diferents capítols: com era Sarrià, qui hi vivia, quina mentalitat políticossocial tenien els seus habitants en el moment de l'agregació, i un repertori de cases i famílies del municipi.

L'obra narra les vicissituds d'aquesta absorció relligant diverses disciplines socials (economia, sociologia, política, geografia...), entre les quals destaca el vessant sociològic. En perspectiva geogràfica, delimita un terreny amb un assentament persistent i concreta qui era qui en la propietat urbana. S'endinsa en qui vivia al poble i on, i dissectiona l'evolució constructiva des de la talaia dels residents, carrer per carrer. Això fa que es puguin resseguir els nouvinguts des de la Barcelona en expansió i també els que hi aterren per treballar, provinents de zones concretes de Catalunya i de fora del país, atrets per feines de base com la construcció o per un sector terciari en augment. Alhora, l'estudi recull el rebuig social a l'agregació i els passos fallits que s'activaren per no acceptar-la.

En conjunt, estem davant d'un molt bon llibre coral amb un aparell impagable de fotografies, on es radiografia un municipi quant a propietats, persones i famílies, amb un associacionisme que observa de manera plàstica una societat en canvi permanent.

ANTONI GAVALDÀ. Universitat Rovira i Virgili

DE tria (novetats)

**Lluís EROLES
BENABARRE; Joan
SOLÉ BORDES**
**Americanos del
Penedès interior
a les Antilles**

Vilafranca del Penedès:
Institut d'Estudis
Penedesencs, 2021. 145 p.,
12 €.

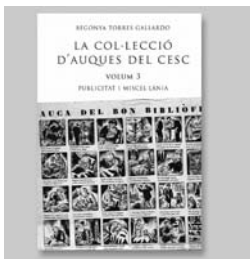
Lluís Eroles i Joan Solé presenten el seu estudi sobre el comerç d'ultramar al Penedès a través de la correspondència, parant atenció en els sobreports en cartes prefilatèliques del Penedès interior. A partir del segle XVIII el Penedès té un important paper com a exportador d'aiguardent al continent americà. El llibre analitza la incidència del Reglament de Lliure Comerç amb Amèrica de 1778 i dedica un apartat als vins i aiguardents en el comerç d'ultramar i als qui hi treballaven, des dels terratinents fins als comerciants i indians, anomenats popularment *americanos*. En tota aquesta activitat comercial dels segles XVIII i XIX, el correu postal té un paper clau. El volum estudia les poques petjades que n'han quedat en aquests entorns del Penedès no marítim.

Elisa VIDAL MAS
**Tous i les seves
masies IV**

Sant Martí de Tous: Elisa
Vidal Mas, 2022. 211 p.,
15 €.

Aquest és l'últim d'una sèrie de volums on Elisa Vidal ha presentat les masies de Sant Martí de Tous al llarg de la història. L'obra comença donant el context històric, amb un conjunt de documents sobre la concessió d'una fira a Tous, dos documents sobre la donació del castell i la vila de Tous als jerònims l'any 1505 i altres documents de 1846, quan els jerònims se'n van anar. Tot seguit, es presenten els documents de les últimes deu masies. El llibre es tanca amb un epíleg on l'autora exposa diverses qüestions sorgides entre la documentació per conèixer les nostres arrels. En conclusió, Vidal vol recuperar la memòria històrica del poble a través de les masies touenques i, d'aquesta manera, reivindicar la importància del món de pages.

**Begonya TORRES
GALLARDO**
**La col·lecció
d'auques del
CESC**
**Volum 3: Publicitat i
Miscel·lània**

Sant Cebrià de Vallalta:
Centre d'Estudis Sant
Cebrià, 2021. 309 p., 20 €.

El Centre d'Estudis Sant Cebrià publica el tercer i darrer volum de la col·lecció d'auques del CESC, seguint la voluntat de l'entitat per divulgar les auques disponibles mantenint-ne el bon estat de conservació. Aquest tercer volum conté auques característiques de la cultura popular i per seleccionar-les s'han fet servir dos apartats dels sis que conformen la classificació d'auques de l'arxiu del CESC: «Publicitat», on es poden trobar trenta auques de tema publicitari que mostren de manera humorística o satírica productes de consum per atraure l'atenció de compradors, i «Miscel·lània», amb setze auques que presenten una barreja de temes diversos com el món a l'inrevés, arts i oficis o auques còmiques.

**Josep CAMPANY
(coord.)**
**Materials del
Baix Llobregat,
núm. 24
escrits**

Sant Feliu de Llobregat:
Centre d'Estudis Comarcals
del Baix Llobregat, 2021.
71 p., 12 €.

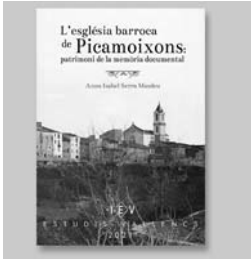
El número 24 de la revista del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat recull les aportacions de la 6a Jornada de Paisatges Contemporanis del Baix Llobregat, celebrada l'any 2021. El dossier principal tracta el paisatge contemporani, observa com està afectat pel canvi climàtic i la transició energètica, i proposa solucions basades en l'economia circular. A més, es recullen les veus i les apreciacions dels experts convidats a la jornada: Carles Riba, Joan Herrera, Jordi Mazon, Laura Cid, Pilar Chiva i Raimon Roda. A banda del dossier, trobem articles de Carles Millàs, sobre les migracions històriques entre Olesa de Montserrat i el Baix Llobregat, i de Gener Aymami Domingo, sobre un catàleg detallat dels pous de gel del Baix Llobregat.

**Josep M. PRAT
FORGA**
**El patrimoni
industrial a
la Cerdanya**

Puigcerdà: Institut
d'Estudis Ceretans, 2021.
142 p., 15 €.

L'Institut d'Estudis Ceretans publica el treball de recerca i documentació de Josep Maria Prat sobre el patrimoni industrial de la Cerdanya i particularment de la Baixa Cerdanya. Aquest llibre presenta d'una manera àmplia i exhaustiva (identificació, catalogació i documentació) 82 elements del patrimoni industrial, un patrimoni comarcal molt desconegut per la majoria dels ceretans. Posa així les bases per recuperar aquest patrimoni oblidat i presentar-lo com un objecte d'interès cultural i turístic. En aquest sentit, l'obra reivindica l'activitat industrial de la Cerdanya, que va tenir un pes remarcable en àmbits concrets com ara la indústria tèxtil.

Anna Isabel SERRA MASDEU
L'església barroca de Picamoixons
Patrimoni de la memòria documental
Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 2021. 156 p., 19,50 €.

Aquest treball d'investigació és fruit de la concessió del XVI Premi Rodon-Giró l'any 2014. Gràcies al guardó, l'autora, Anna Isabel Serra, ha pogut aprofundir en un estudi històric i arquitectònic sobre l'església barroca de Picamoixons, la segona església que tingué el poble, aixecada en les darreres dècades del segle XVIII i de la qual ja no queda cap resta física. En aquest sentit, per mitjà d'una recerca exhaustiva d'informació en les diferents fonts documentals i en la bibliografia que tractava les diferents esglésies i la història de Picamoixons, l'autora ha aconseguit recuperar la història del que fou un dels edificis més importants i al mateix temps desconeguts d'aquest poble durant els segles XVIII i XIX.

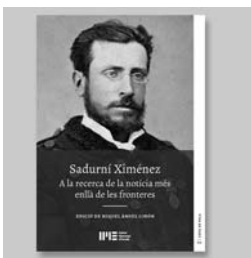
Joan PUJOL PEDRET
Llaguts de la Ribera d'Ebre
Segles XIX i XX
Tortosa: Institut de Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre, 2022. 154 p., 10 €.

El llibre és el resultat de diversos anys de treball de camp amb entrevistes als darrers representants d'alguns dels oficis ja desapareguts que van protagonitzar el tràfic fluvial de mercaderies pel riu Ebre fins a les darreres dècades centrals del segle XX. Atesa la situació estratègica de la comarca de la Ribera d'Ebre, aquesta zona ha tingut el riu com a eix de comunicació, transport i pesca. Així, els llaguts i llagoters van ser el mitjà més important de transport del Baix Ebre fins a més amunt de Saragossa. Aquest estudi vol conèixer i explicar la història dels últims armadors de la Ribera d'Ebre i les seves embarcacions, les mercaderies que transportaven i algunes curiositats que s'han pogut recuperar.

Marc DALMAU I TORVÀ; Mar MASIP
El moviment feminista cooperatiu
Barcelona i Valls: Fundació Roca i Galès i Cossetània Edicions, 2022. 112 p., 12,80 €.

Marc Dalmau i Mar Masip ressegueixen la història de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista (1931-1939) i exposen la trajectòria d'un conjunt de dones obreres que s'organitzaren per reivindicar els seus drets i espais propis dins el moviment cooperatiu català. Al principi del moviment cooperatiu, a finals del segle XIX, les dones eren totalment invisibles, malgrat ser elles les que gestionaven les entitats. Van haver de prendre consciència i formar-se per aconseguir la representació plena, que arribà a l'època de la Segona República. Tanmateix, la imposició del franquisme esborrà qualsevol traça del feminisme cooperatiu. En aquest context, el llibre pretén homenatjar la memòria d'aquelles dones que van tenir un paper cabdal en el cooperativisme.

Miquel Àngel LIMÓN (ed.)
Sadurní Ximénez
A la recerca de la notícia més enllà de les fronteres
Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 2022. 181 p., 16 €.

L'Institut Menorquí d'Estudis recupera les ponències presentades durant les primeres jornades de premsa i periodistes de Menorca entorn de la figura de Sadurní Ximénez. Al llibre, Carles Carreras Verdaguer reconstrueix la dimensió viatgera de Ximénez, Juan Carlos García-Reyes aporta una mirada a la globalitat des dels diferents vessants de la seva vida, Xavier Pla analitza tres llargues cartes de Ximénez adreçades a Francesc Cambó, Blanca Ripoll analitza els articles que va publicar a *La Vanguardia de Barcelona* entre 1914 i 1928, Joan Catavella presenta l'abundosa producció de cròniques i articles d'opinió al diari *El Heraldo de Madrid*, i, finalment, Miquel Àngel Limón ofereix una visió sobre el Ximénez dedicat a les tasques de cronista de guerra.

Miquel ALMELA CASANOVA; Francesc BLASACO URPINELL (coord.)
Miscel·lània d'Estudis Santjustencs, núm. 25
Sant Just Desvern: Centre d'Estudis Santjustencs, 2021. 261 p., 20 €.

El llibre arriba de la mà del Centre d'Estudis Santjustencs amb la capçalera d'una nova miscel·lània, la XXV, i és el resultat del treball col·laboratiu d'una vuitantena de voluntaris. Presenta la transcripció de les llibretes de l'exili del forner santjustenc Josep Milà i Mitjans, on es narren els gairebé dos anys d'exili de Milà, que passà la frontera a primers de febrer de 1939 i tornà d'amagat a finals de 1940. El seu periple per França el va portar al camp d'Argelers i després a allistar-se en una de les múltiples companyies de treballadors estrangers, fins que el sentiment de pèrdua, el fracàs de la guerra, l'allunyament de la família i el tracte injust a França el van fer prendre la determinació d'escapar-se i tornar d'amagat a la seva casa de Sant Just Desvern.

taulell)

187

PAU ALABAJOS. Cantautor

PROFUND ESTELLÉS

Vos imagineu una ciutat que, tenint entre les seues veïnes il·lustres un referent cultural de l'abast de Vicent Andrés Estellés (en paraules fusterianes, «el poeta valencià més rellevant després d'Ausiàs March»), fora capaç de renunciar *motu proprio* a explotar localment l'atractiu cultural, turístic i patrimonial, insistisc, d'una figura absolutament cabdal de les nostres lletres?

Això és el que va passar a Burjassot fa cosa d'uns mesos. La Fundació Estellés havia de ser l'instrument que permetera realçar el llegat literari de l'autor del *Llibre de meravelles*. Una ferramenta institucional que garantiria que l'inventari de textos poètics que va deixar escrits fos accessible al gran públic i també a les investigadores que, des de l'àmbit acadèmic, continuen treballant per explicar al món com fou possible que, durant els anys de plom de la dictadura franquista, un senyor de Burjassot escrivira alguns dels versos més lluminosos de la literatura mundial.

Resulta difícil d'entendre que un govern municipal s'inhibisca de tot plegat i deixi morir d'inanició un projecte tan engrescador, veritat? Coses que passen al País Valencià, amb una freqüència ignominiosa.

És ben il·lustratiu que aquesta febre estellesiana que els darrers anys s'ha escampat com la pólvora al nostre territori sorgira precisament de la societat civil organitzada i d'un escriptor en particular, Josep Lozano, que l'any 2010 va fer una crida a reivindicar els versos del «fill del forner». No sé si ell s'esperava l'èxit aclaparador de la seua iniciativa quan proposà públicament que importàrem el *Burns supper* escocès, però

estic convençut que, dotze anys després, estem parlant d'una tradició plenament consolidada.

Durant els caps de setmana de setembre i octubre les valencianes ens arromanguem la camisa i ens permetem una exhibició d'autoestima i dignitat, cantem i recitem el nostre poeta més celebrat, seiem a la mateixa taula i, durant un parell d'hores, ens imaginem com deu ser això de viure en un país normal, que té cura de la cultura pròpia, que practica l'autoreferencialitat, sense rastre de prejudicis hiperventilats ni conflictes fraticides.

És una magnífica notícia que, davant la indiferència i el menfotisme de l'Ajuntament de Burjassot, la gent que s'estima la poesia d'Estellés no ha combregat amb rodes de molí, no s'ha quedat de braços plegats. La plataforma Pro Fundació Estellés, que reuneix la família directa del poeta amb entitats i associacions com ara Bassot, Escola Valenciana, Fundació Sambori, el Col·lectiu Ovidi Montllor o Acció Cultural, va llançar el mes de juny passat una campanya d'adhesions amb una resposta massiva que avala la interlocució, de tu a tu, amb l'administració. La complicitat de les institucions públiques valencianes és fonamental perquè totes les sinergies, els vasos comunicants, les actituds positives cap a la nostra cultura que ha generat i genera la literatura d'Estellés, es preserven i es multipliquen exponencialment.

Quin, si no, és el paper que ha de fer-hi una Conselleria de Cultura? De què ens aprofita aquesta expressió del nostre autogovern, si no és per assegurar-nos que aquelles llavorettes que ha plantat la gent del poble esdevinguen en el futur arbres robustos i sòlids que no es tomben amb la primera ventada?

Consell de redacció: Victòria Almuzi (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), Bernat Campins (Institut d'Estudis Balearics), Josep Campmany (Centre d'Estudis del Baix Llobregat), David Cao (P. Estudis Osonencs), Meritxell Ferré (Centre de Lectura de Reus), Narcís Figueras (UOC), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Andreu Ginés i Sánchez (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Manuel Lopez Esteve (UdL), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Jordi Morell (Taller d'Història del Clot), Manuel Pastor (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Jaume Perarnau (Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagner (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC), Joan Yeguas (Centre de Recerques del Pla d'Urgell "Mascançà")

Consell assessor: Agustí Alcobarro (UB), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (Agència Catalana del Patrimoni Cultural), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytaví (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Gemma Tribó (UB), Antoni Virgili (UAB). <http://www.irmu.org/projects/plecs>.

Revista editada per:

Amb el suport de:

